

depreme dayanıklı bina yapımı ile ilgili araştırmaları yürütür. Enstitüde, Çevre Sistemi Araştırma Ünitesi, Strüktür Sistemi Araştırma Ünitesi, Yapım Planlama Araştırma Ünitesi, Yapım Uygulama Araştırma Ünitesi olmak üzere 4 araştırma ünitesi vardır.

TÜBİTAK millî bilim politikasının tespit edilmesine yardımcı olur. Bu amaçla görev yapan Bilim Politikası Ünitesi, ülkenin araştırma potansiyelini belirlemek amacıyla, araştırma kuruluşları, araştırmacılar, araştırma harcamaları ve benzeri konularda envanter çalışmaları yapar. Kurum, araştırmacı ile uygulayıcı kesim arasındaki ilişkileri Uygulayıcılarla İlişkiler Ünitesi aracılığıyla kurar ve sürdürür. Ünite, endüstriyel kuruluşlardaki araştırma sorunlarını belirler, kurumca sonuçlandırılan uygulayıcıya dönük araştırma - geliştirme çalışmalarını uygulayıcıya aktarır. Bu amaçla bilgi profilleri çıkarır. Kurumun araştırma alanında yabancı kurum ve kişilerle ilişki ve iş birliği Uluslararası İlişkiler Bölümüne yürütülür.

TÜBİTAK, ülkemizdeki bilim adamlarının gelişmesi, yapılan araştırma sonuçlarının sunulup tartışılması amacı ile her üç yılda bir müspet bilimler alanında millî bilim kongreleri düzenler. Ayrıca, kongre, konferans, seminer ve sempozyum gibi bilimsel toplantıları ve genç Türk bilim adamlarının milletlerarası toplantılara katılmalarını destekler.

Kurum, bünyesindeki Türkiye Dokümantasyon Merkezi (TÜRDOK) aracılığıyla enformasyon hizmeti verir. Bu hizmet, yayın taramak, belge sağlamak, bilgi duyurmak, çeviri yapmak, kaynak eser sağlamak, enformasyon alanında eğitim ve danışmanlık yapmak şeklinde yürütülür. Kurum "Doğa Bilim Dergisi" ile "Bilim ve Teknik" dergisi olmak üzere iki bilimsel dergi yayınlamaktadır. Kurum kütüphanesinde dokümantasyon çalışmalarına kaynak olacak kıymetli koleksiyonlar bulunmaktadır.

TÜBİTAK'ın ödülleri: Kurum, her yıl Türk uyruklu bilim adamlarının pozitif ve uygulamalı alanlardaki seçkin araştırma, çalışma ve hizmetlerini değerlendirmek, üstün başarılarını onaylamak ve bir özendirme unsuru olmak üzere, kurallarına uygun bir şekilde, çeşitli kuruluşlarca adaylığı teklif edilen bilim adamlarından, üstün nitelikte çalışma yapmış olanlarına bilim, hizmet ve teşvik ödülleri vermektedir.

Bilim ödülü: Bilimsel çalışma ve araştırmalarıyla bilime milletlerarası düzeyde önemli bir katkıda bulunmuş olmak veya ülkenin gelişmesine yurt ölçüsünde önemli bir yarar sağlamış bulunmak şartıyla verilir.

Hizmet ödülü: Bilimsel çalışmaları veya bilim adamı yetiştirmesi bakımından yurttaki bilim ve teknolojiye önemli katkıda bulunmuş, bağlı olduğu bilim dalının yurttaki gelişmesine büyük emeği geçmiş ve yeni yetişenlere örnek sayılabilen bilim adamlarına verilir.

Teşvik ödülü: Üstün bilimsel düzeyde veya yurt kalkınmasında büyük faydalar sağlayacak sonuçlar getiren çalışmalara verilir.

TÜBİTAK yukarıda belirtilen görevleri çerçevesinde, birçok bakanlık, üniversite ve kuruluşlarla iş birliği yaparak ülke ihtiyaçlarına uygun araştırma projelerini yürütmektedir.

TÜRKİYE BİRLİK PARTİSİ: 17 ekim 1966'da laikliği savunan, ilerici, Atatürkçü ve reformist bir parti olarak kurulmuştur.

T. B. P., Hüseyin Balan'ın başkanlığında Ankara'da faaliyete geçmiştir. Partinin programı, sınıf ve din farklılıkları tanımayan bir milliyetçilik anlayışından hareketle ekonomik alanda devletçiliğe ağırlık vererek toprak ve tarım reformunun kısa bir süre içinde gerçekleştirilmesini ihtiva etmekte idi.

T. B. P., 1969 genel seçimlerinde % 2,8 oy alarak sekiz milletvekilliği elde etmiştir. 1969'daki Büyük Kongre'de Hüseyin Balan'ın yerine Mustafa Timisi genel başkanlığa seçilmiştir. 1970'te T. B. P.'nden beş milletvekilinin ayrılmasıyla partinin T. B. M. M.'nde üç sandalyesi kalmıştır. 1973 genel seçimlerinde ise geçerli oyların ancak % 1,1'ini almış ve sadece genel başkan Mustafa Timisi Sivas'tan seçilerek T. B. M. M.'ne girmiştir. 1975 kısmî senato seçimlerinde daha da oy kaybeden T. B. P., siyasi hayatta varlığını sürdürememiştir.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ: bk. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET DEMİR YOLLARI: bk. DEVLET DEMİRYOLLARI ÖRGÜTÜ.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EMEKLİ SANDIĞI: bk. EMEKLİ SANDIĞI.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI: bk. CUMHURİYET MERKEZ BANKASI.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ (Tarih): Genel Türk tarihi içinde Türk milletinin 1918'den 1923'e kadar gelişen olayların sonucunda, en son kurduğu devlet Türkiye Cumhuriyeti devleti olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun sosyal ve tarihi akışının ortaya çıkardığı son durum, Türk milletini dünyada yalnız ve güçsüz bırakmıştı. Yüzyıllardan beri İslâm ilkelerine bağlı Müslüman milletlerin her biri, bu tarihlerde muhtelif devletlerin sömürgesi durumunda bulunduklarından bunlar, Türk milletine yardım etme, onu destekleme gücünden ve teşebbüsünden yoksun idiler. Yüzyıllardır Türklerin koruduğu ve kültürlerini yaşattığı Arap milletlerinden bazıları, bu dönemde Müslüman kardeşleri olan Türkleri değil desteklemek, aksine onun düşmanlarıyla iş birliği halinde idiler. Medenî dünya diye sayılan Batı Avrupa devletleri, I. Dünya Savaşı'nın galipleri olarak hem sömürgecilik çıkarları bakımından hem de dokuz yüz yıllık Haçlı öcü ve kini ile Doğu Akdeniz topraklarında güçsüzleşmiş olan imparatorluğu ortadan kaldırmak heyecanı içinde idiler. Galip devletlerin politikacıları sadece Osmanlı İmparatorluğunu cezalandırmayı hedef almışlardı. Onların asıl hedefi, imparatorluğu kuran ve altı yüz yıldan beri de onu hem yücelten hem de şan ve şerefle savunan Türk milleti idi. Bu politikacılara göre asıl tehlike, maddî ve manevî gücünü kaybetmiş Osmanlı hükümetlerinde değildi. Asıl tehlike, doğuştan yaratıcı ve azimkâr olan Türk milletinin benliğindeydi. Hedef, bu milleti bir daha dünya siyasetinde iz bırakmayacak şekilde

ikinci sınıf bir millet haline getirmekti. Bunun için galip devletler, 30 ekim 1918'de Osmanlı hükümetinin kabul ettiği Mondros mütarekesinden geniş ölçüde yararlanma fırsatına kavuştular.

Galip devletler, ortak çıkarları için Türk halkının kendi yurdunda yaşama imkânlarının nasıl kısılabileceğini ve bunun için ne gibi tedbirler alınabileceğini ikili, üçlü ekip-ler halinde Paris sulh konferansında tartıştılar. Bir yandan da Türkler arasında o güne kadar Türk milletinin gösterdiği hoşgörüyle dinlerini, dillerini ve kısaca kültürel varlıklarını refah içinde sürdüren Rumları, Ermenileri, Kürtleri, Süryanileri, hatta I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrattıkları Bulgarları dahi Türkiye'nin kaderinde söz sahibi yapmak çabasına düşmüşlerdi. Bu azınlıkları harekete geçirirken de kendi sömürgeci çıkarlarını hesap etmişlerdi.

Türk milletinin fitrî yapısından doğacak direnmeyi kırmak üzere ise doğuda Ermenileri ve batıda Yunanlıları bir jandarma gücü olarak kullanmayı deneyeceklerdir. 1919'dan 1922'ye kadar süren ve Türkiye tarihinde İstiklâl Harbi (Kurtuluş Savaşı) diye adlandırılan Millî Mücadele böyle bir önyargı ile başlamıştır (bk. İSTİKLÂL HARBİ).

Türk milleti, doğuştan gelen yaratıcı gücü, yaşama azmi ile bu en zor günlerinde dünya yüzünde medenî bir varlık olduğunu bu üç yıl içinde düşmanlarına kabul ettirmesini bildi.

Geçmiş yüzyılların acı tatlı olaylarını bir yana bırak-sak dahi 1905'ten itibaren Yemen, Asir, daha sonra Arnavutluk isyanları, Makedonya, Adana, Harput Rum, Bulgar, Sırp ve Ermeni komitecilerinin yıkıcı faaliyetleri, İtalya ve Balkan savaşları ve en son Çanakkale, Filistin, Irak, İran, Kafkas, Galıçya ve Makedonya cephelelerinde dört yıl boyunca sürdürülen I. Dünya Savaşı ile yorgun ve bitkin kapanan bu on dört yıl süren, milyonlarca şehide mal olan savaşlar, galip devletlerin Türk milleti hakkında verecekleri kararlarda etkili olmuş, fakat onların da başlıca yarınlıklarını teşkil etmiştir.

Türk milleti, yenilmiş olmasına rağmen doğuştan gelen yaratma gücü ile Millî Mücadelenin önderlerini bir bir bünyesinde yaratmış ve kendi kaderini, İstanbul'daki -geçmişten gelen bütün unvanlarına, gelenek ve göreneklere rağmen - Osmanlı sultanı ile onun meydana getirdiği aciz, yalın, korkak hükümetlerine değil, bu genç ve milletin haklarını savunmak için başlarını ortaya koyan liderlere teslim etmiştir. Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasındaki en önemli etken budur.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ : Mustafa Kemal, Derne'de arkadaşlarıyla

Mondros mütarekesinden önceki son durum : Üçlü İttifak (İttifak-ı Müselles) saflarında I. Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı İmparatorluğu orduları savaşın 4. yılında Sina cephesine yığılan ve General Allenby'nin komutasındaki Fransız - İngiliz ve sömürge birliklerinin ağır baskısına dayanamayarak dağıldı (bk. ŞERİA MUHAREBE-Sİ). Kudüs, Şam ve öteki Suriye şehirleri birbiri ardından düştü. Osmanlı genel kurmayı dağılan Suriye ordularını derleyip toplamak için Mustafa Kemal Paşa'yı Yıldırım Orduları grup komutanı olarak bu cepheye gönderdi. Öte yandan Kutü'l-emare'de İngilizlere karşı geçici bir zafer kazanılmasına rağmen II. Selman Pak muharebesi sonunda 11 mart 1917'de Bağdad'ın da düşmesiyle Osmanlı orduları Kerkük üzerinden Musul'a çekilmişlerdi. Bu suretle Arap memleketleri Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış oluyordu. Bu sırada Bulgarların savunduğu Makedonya cephesi de çökünce Bulgaristan mütareke isteğinde bulundu. Bulgaristan'ın teslim olmasıyla da silâh, para ve teknik destek sağlayan Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kara bağlantısı kesilmiş oldu. Öte yandan savaştan bıkmışlık gösteren Alman deniz kuvvetlerinin ayaklanması üzerine Alman imparatoru II. Wilhelm tahtını bırakarak Borne (Hollanda)'a çekildi. İş başına gelen yeni Alman hükümeti savaşı durdurdu. Bu gelişmeyi Avusturya - Macaristan'ın teslim olması izledi. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Partisi ve bu partinin kurduğu Talât Paşa kabinesi 17 temmuz 1918'de istifa ederek iktidardan uzaklaşmış oldu.

İş başına gelen Ahmed İzzet Paşa, savaşın durdurulması konusu üzerinde ısrar etti. Kutü'l-emare'de esir alınan General Townshend'in aracılığı ile Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey (Orbay) başkanlığında Türk heyeti, Limni adasının Mondros limanında 30 ekim 1918 günü mütarekeyi imzaladı. Böylece Osmanlı devletinin tarihi fiilen sona ermiş oluyordu.

I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren bu antlaşma, aslında Türk milletine barış getirmede. Türkler, barışa 11 ekim 1922'de imzalanan Mudanya mütarekesiyle kavuşmuş olacaktı.

Mondros'tan sonraki gelişmeler : Mondros mütarekemesiyle fiilen hâkimiyet haklarını yitiren Osmanlı hükümetine rağmen, Türk milletinin 2 mayıs 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini kuruşuna kadar geçen altı aylık dönem, Türk milletinin uyanışa erişmesi sürecini oluşturur. Türk milletinin böyle bir uyanışa ulaşmasını ise galip devletlerin Mondros belgelerine dayanarak Türk milletine reva gördükleri muamele sağlamıştır.

Mondros limanında varılan kararlar hemen uygulanmaya başlandı. 16 gün sonra galip devletlerin filoları 1915'te aşamadıkları Çanakkale boğazını geçerek İstanbul önünde demir attılar. Çanakkale ve İstanbul boğazlarının bütün istihkamlarını, İstanbul tersanesini işgal ettiler. Türk donanmasının bütün gemilerini teslim aldılar. Brest - Litovsk antlaşması (b. bk.)'yla Kafkasya'da ve Azerbaycan'da üstlenen Türk ordularının Mondros hükümlerine göre geri çekilmeleri üzerine İngiliz kuvvetleri, Batum'dan başlayarak Azerbaycan'a kadar Kafkasya'yı işgal ettiler.

Bunu Anadolu'nun yer yer işgali izledi. Mondros mütarekenamesinin 7. maddesindeki güvenlik gerekçesine dayanarak İngilizler, Musul, Sinop ve Samsun'u, Fransızlar,

Zonguldak, İskenderun, Antakya, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'yı, İtalyanlar Kuşadası'ndan Antalya'ya kadar kıyı şeridini fiilen işgal ettiler. Memleketin demir yolu istasyon ve kavşakları, limanları, askerî depoları, tersaneleri, telsiz telgraf ve telefon merkezleri galip devletlerin kontrolüne girdi. Bütün şehirlerde yöneticileri izlemek üzere İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarından oluşan komiserlikler kuruldu. Basına el kondu. Jandarma ve polis gibi güvenlik kuvvetleri işgal komutanlıklarının emrine bağlandı. Bu arada da Meclis-i Mebusan, yani parlamento dağıldı.

Bütün bu tedbirler, Osmanlı İmparatorluğunun bölüşülmesine, Türk milletinin manen çökertilmesine karşı milletin direnmesini engellemek, sesini dünya kamu oyunda duyurmasına imkân bırakmamak içindi. Galip devletler, devleti ve milleti yaşatan Türk devlet kurum ve kuruluşlarına el koymakla Türk milletini kısıvrak bağlayacaklarını, onu acz içinde kıpırdamayacak bir hale getireceklerini hesaplamışlardı.

Mondros kararları, galip devletler komiserlerinin yorumlarına göre uygulanmaya konulunca, bu antlaşmanın Türk milletine barış getirmedeği Türk halkınca şüpheyle anlaşıldı. Bu antlaşma ilk hamlede Osmanlı hükümetini gölge bir hükümet haline getirmişti. Antlaşmayı kabul eden Ahmed İzzet Paşa, bu gerçeği anlar anlamaz ilk tepkiyi gösterdi. Galip devletler komiserlerinin, dahiliye nazırı Fetih Bey'le, bahriye nazırı Rauf Bey'in kabineden uzaklaştırılmalarını istemeleri ve padişah Vahideddin'in de bu teklife boyun eğmesi üzerine bu durumu hükümetin istiklâli ile uzlaşır görmediğinden Ahmed İzzet Paşa istifa etti. Padişah yeni hükümeti kurmayla İngiltere ve İngilizlere karşı büyük bir hayranlık besleyen Damat Ferid Paşa'yı görevlendirdi. Ferid Paşa sadarete gelince bütün gücüyle İngiltere yanlısı bir politika izlemeye yöneldi. İngiliz işgal kuvvetleri komiserinin Osmanlı hükümeti otoritesini sarsacak bütün isteklerini harfi harfine yerine getirmeye girişti. Bunun sonunda Osmanlı hükümeti işgal kuvvetlerinin bir maşası haline geldi.

Ferid Paşa hükümeti altı doğu ilinin, oluşturulacak Ermenistan'a bırakılmasında bir sakınca görmediği gibi, İzmir'in ve dolayısıyla Batı Anadolu'nun Yunanlılarca işgaline de boyun eğmişti. Bütün gücüyle işgallere karşı gittikçe artan bir şuurla direnmeyi sürdürmek isteyen yöneticileri, askerleri kovuşturmayla, halkın millî kurtuluş dernekleri çevresinde toplanmalarını önlemeye çalışmakta idi.

Bu hükümetin tek amacı, memleketin kurtuluşu değil İstanbul'da Osmanlı saltanatının yaşamasını ve hilâfetin de Osmanlı hanedanında bırakılmasını sağlamaktı. Bu iki temel hedefi gerçekleştirmek için Türkiye'nin İngiltere himayesinde sömürgeleşmesine bile razı bulunuyordu. Padişah Vahideddin de şahsî saltanatının ancak böyle İngiltere'ye yakın ve bağlı bir politikayla yaşatılabileceği ümidinde olduğundan Ferid Paşa'yı desteklemekte idi.

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa çevresinde gittikçe güçlenen, teşkilâtlanan Türk milletinin direnişi, Ferid Paşa politikasını çöktürdü. Ama padişah Ferid Paşa'ya ve onun izlediği politikaya o kadar itimat ediyordu ki 1922'de büyük zafere ulaşılınca kadar onu beş kez sadaret makamına getirmişti. Ferid Paşa hükümetleri, Kuva-yı Milliye hareketi gün geçtikçe başarılar sağladıkça, galip devletlere daha aşağılık bir biçimde yaklaştılar, onların adeta kölesi oldular. Millî Mücadeleyi içinden çöktürmek için nice entri-

kalar çevirdiler, bu kurtuluş mücadelesini bir Bolşevizm hareketi gibi göstermek istediler, Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıkarttılar. Ayrıca İngiliz parasıyla topladıkları kimi soysuz ve hainlerle dini alet ederek aldatılan halktan Hilâfet orduları meydana getirerek Kuva-yı Milliye üzerine saldırttılar. O kadar hıyanet içindeydiler ki, Dürriyade Abdullah Efendi'nin fetvasıyla başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, bütün millî mücadele kahramanlarını dinsizlik ve kâfirlikle suçlayıp onların mallarının, canlarının, ırzlarının Müslümanlara helâl olduğunu ilân ettiler.

Ferid Paşa Kuva-yı Milliye önünde her yenilgiye uğrayışında sadareti terk etmek mecburiyetinde kaldı. Vahideddin de bu sevgili damadı yerine Ali Rıza Paşa veya Tefvik Paşa gibi gün görmüş, tecrübeli devlet adamlarını geçici olarak Osmanlı hükümetinin başına getirmek zorunda kaldı. Gerek Ali Rıza Paşa gerek Tefvik Paşa vatansever kimseler olmakla bütün aczlerine, işgal kuvvetleri komiserlerinin baskılarına rağmen Millî Mücadele hareketini ellerinden geldiğince desteklemişlerdir.

Mondros kararları karşısında Türkler: Yenilgi bütün Türk halkını yüreğinden vurmuştu. Aydın, askeri, bilgini, çiftçisi, işçisi bütün Türk halkı Mondros kararlarının uygulanışı karşısında çok kederliydi. Osmanlı hükümetlerinin millet aleyhine hıyanete varan aczleri, şanlı bir hanedanından inmekle birlikte padişah Vahideddin'in tutumu, halkı kime sarılacağını, kimin elini tutacağını bilmez hale getirmişti. Kendisine yön verecek bir lidere Türk tarihi boyunca hiç bu günler kadar ihtiyaç duyulmamıştı.

Bu karamsar ortamda iki fikir yavaş yavaş billûrlaşmaya başladı. Bu fikirlerden biri, vatani bir bütün olarak yaşatabilmek, parçalanmayı önlemek için galip devletlerden tek birinin himayesini kabul etmektir. Padişah ve Damat Ferid Paşa da aynı fikirde idiler ve bunun için en uygun devlet olarak Büyük Britanya'yı tercih ediyorlardı. Bir kısım aydınlar ise Amerika Birleşik Devletleri'ni uygun görüyorlardı. Bu aydın kesimde hâkim olan genel düşünce, Türk tarihinin sona ermiş olduğu zannı idi. Onlara göre Türkiye'yi kurtaracak tek yol galip devletlerin insafına sığınmaktır. Galip devletler, yani Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya, Türkler ve Türkiye için ne biçim ve nasıl bir hak tanırlarsa onunla yetinmekti. Almanya'yı çöktürten bu devletlerin gücü karşısında silâhla yapılacak bir mücadele, toptan ölüm demekti, çılgınlıktı. Kurtarılacak hakların başında, İstanbul'un Osmanlı devletinin payitahtı olarak kalması, Osmanlı hanedanının saltanat haklarının korunması, halifeliğin Osmanlı hanedanında bırakılması geliyordu. Memlekette ise Türk halkı ne kadar toprak bırakılırsa onunla yetinmek en akıllıca tutumdur. Aydınların, padişah ve sadrazamının tercih ettikleri İngiltere yerine Amerika Birleşik Devletleri'ni ileri sürmeleri ise iki görüşten kaynaklanmaktaydı. Onlara göre Osmanlı İmparatorluğu tarihinde Amerika ile siyasî veya askerî bir çatışma olmamıştı. Dolayısıyla Amerikalıların Türklere bir düşmanlığı olmazdı. Ayrıca Başkan W. Wilson'un ortaya attığı milletlerin toprak bütünlüğü ilkesi de böyle bir yakınlaşmaya yol açmıştı. Halbuki bu aydınlar Başkan'ın altı Türk vilâyetini Ermenilere kazandırmak için ne hararetle bir çalışmada olduğunu ya bilmiyorlar veya böyle bir yenilgiden sonra vatan topraklarından bir parçasını daha feda etmek onlar için önemli sayılmıyordu. Bu kayba razıydılar. Ama bir süre sonra Başkan'ın İzmir'i Yunanlılara terk edişine

de tanık olacaklar ve hatalarını kısa bir zamanda anlayacaklardı.

Öte yandan millette inanan, onun öz cevherine güven besleyen bir kısım aydınlar, askerler, komutanlar ise bu ölüm kalım aşamasında halkın güçlü olduğuna iman etmişlerdi. Galip devletlerin baskısına ancak teşkilatlanarak, dernekler kurarak, yayınlar yaparak direnilebileceğine inanıyorlardı. Halkı uyandırmak, Türkün sesini dünya kamu oyuna duyurmak gerektiğini anlamış bulunuyorlardı. Bu derneklerin hepsi de başlangıçta mücadelenin hukuk alanında verilerek kazanılacağını, hakların tartışmalar sonunda teslim edileceğine inanç besliyorlardı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa böyle bir çabayla sonuca ulaşamayacağı, sadece tartışmalarla bağımsızlığın sağlanamayacağını, gerektiğinde savaşılacağını, bunun bir gerçek olduğunu dernek yöneticilerine, üyelere anlatmaya çalıştı. Onları birleşmeye çağırdı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu gerçekçi görüşü kısa zamanda olayların akışıyla ispatlanmış oldu.

Vatanın kurtuluş ve selâmetini sağlamayı amaçlayan dernekler arasında, altı doğu ilini Ermenilere bırakma tasarısı ortaya çıkınca, bu bölge aydınları Vilâyet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (Doğu İlleri Haklarını Savunma Derneği) adlı bir dernek kurdular. Pontus Rum devletini, yani eski Trabzon Rum imparatorluğunu yeniden canlandırma gayretine karşı ise Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (Trabzon ve Çevresi Haklarını Savunma Derneği) kuruldu. İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgalini önlemek amacıyla Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye (Osmanlı Haklarını Savunma) ve Redd-i İlhak (Katılmaya Karşı Çıkma) dernekleri ile Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasına engel olmak üzere Trakya - Paşaeli Cemiyeti, Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk, Urfa Müdafaa-i Hukuk v.b. dernekler meydana getirildi. Ayrıca İstanbul'un işgaline karşı teşkilâtlanan gizli Karakol Cemiyeti, Anadolu'da savaşanlara silâh, cephane, araç ve gereç taşıyan Millî Müdafaa grubu gibi kuruluşlar Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinde yerlerini aldılar.

Mütarekename, azınlıklar ve örnek Türkler : Mondros antlaşmasıyla ateş kesilince Türkiye'deki azınlıklar Rum, Ermeni, Süryanî, Keldanî, v.b. leri yüz yıllardan beri kendilerine, Türkiye'de serbestçe din ve dillerini yaşatma, özel eğitim, ticaret ve kazanç hürriyetlerini tanımış olan Osmanlı devletine ve onu yaşatan Türk milletine karşı harekete geçtiler. Galip devletlerle açıktan açığa iş birliği yaparak büyük bir hınçla Türk milletini yok etmek için tertipler aldılar, dernekler kurdular. Rum ve Ermeni patrikhaneleri, manastırları, kiliseleri Türklere karşı girişilen yok etme politikalarının merkezleri oldu. İstanbul'da Rum patrik vekili, Fatih'in bu müesseseyi kurmadaki dostça düşüncesini bir yana bırakarak bundan böyle Rumların Osmanlı vatandaşı olmadıklarını ve Türk hükûmetine vergi ödemeyeceklerini ilân etti. Trabzon Rum metropolidi, Doğu Karadeniz bölgesinde bir Pontus Rum devleti canlandırdıma çabasında idi. Efes başpapazı ise İzmir'e çıkan Yunan askerlerini Haçlı ordularını karşılamış gibi takdis etmişti. Ama en ateşli papaz İznik metropolidi olmuş, Anadolu'daki Rumlara sağ bir Türk bırakmamak kaydıyla Türklere ölüm emrini vermişti.

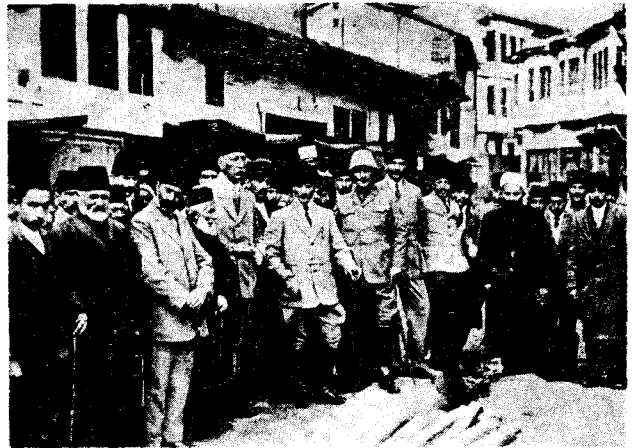
Ermeni patriği Zaven Efendi ise, Tirebolu'dan Hakkâri'ye kadar Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan meydana getirmek için, 50 - 60 yıldan beri, komşuları Türk-

lere olduğu kadar kendi soydaşlarına da zarardan başka bir şey vermeyen Taşnaksütyun ve Hınçak komiteleriyle iş birliği yapmıştı. Bunların yanında Anadolu'yu Yunanlaştırmak amacını güden Rum Göçmen Derneği, Trakya'yı Yunanlaştırmak emelinde olan Trakya derneği gibi ikinci derecede dernekler de vardı.

Öte yandan özellikle İstanbul'da olmak üzere küçük bir azınlık, bazı hainler, Türkler arasına karışmış çıkarıcılar, Türklerin bu zor durumu karşısında galip devletlerin temsilcilerine yaranabilmek için Türklüklerini inkâr edebilecek kadar küçülmüşlerdi. Bunlar kendilerinin Türk olmayıp soylarının Arap, Kürt, Boşnak, Arnavut asıllı olduğunu duyurmaya gayret ettiler. Onlar akıllarınca Türk'ün dışında bir Osmanlılığın varlığını vurgulayarak Osmanlı devletini yaşatma gayretkeşliği içinde idiler. Bunlar galip devletlerin gözetiminde birtakım paravan dernekler de kurmuşlardır. Bu dernekler, Paris sulh konferansında Şark Me-selesi (Doğu Sorunu) diye adlandırılan Osmanlı devletinin akıbetini olumsuz yönde etkilerlerken, yurt içinde de birtakım yıkıcı faaliyetlerden geri kalmamışlardır. Bunlardan Seyyid Abdülkadir'in yönettiği Kürdistan Teali Cemiyeti, Paris konferansında güneydoğu illerinin muhtariyetle parçalanmasına sebep olacak kararlar alınmasını etkileyecek kadar etkili olmuştu. Nigehban (= Koruyucu, Gözcü) derneği Kuva-yı Milliye'ye bağlı subay ve kuruluşları galip devletlerin temsilcilerine ihbar edecek kadar alçalmıştı. İslâm Teali Cemiyeti ile İngiliz Muhipleri ve Hilâfet-i İstâmiye dernekleri ise Anadolu'da dinî taassubu kışkırtarak Kuva-yı Milliye'yi yerinde boğmayı hedef almışlardı.

Sonuçta bu dernek yöneticileri, İstanbul'da bir araya gelerek Doğu Anadolu illerini Ermenilere bırakmayı benimsemişler ve bunu da bir bildiriyle duyurmuşlardı.

Amerikan tahkik heyeti başkanı Crayn'e verilmek üzere hazırlanan bu karara, Erzurum kongresinde doğan ve Türk milletinin kaderine el koyan, Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal imzasıyla verilen cevap, yeni Türkiye'nin doğuşunda milliyetçi aydınların azim ve iradelerini tanımak bakımından önemlidir. Mustafa Kemal Paşa cevabında "Amerikan komisyonuna verilmek üzere aldıkları kararların Heyet-i Temsiliyece pek çok üzüntüye ve acımaya değer görüldüğünü bildiririm. Muhtırada birinci maddede Ermenilere doğu illerinden toprak verilmesi söz

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Mustafa Kemal
Amasya'da

konusu edilmektedir. Oysa ezici çoğunluğu Türk olan bu illerden bir karış toprağın bile Ermenilere bırakılması söz konusu olamaz" diyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın tutumu: Türkiye Cumhuriyeti kuran Mustafa Kemal Paşa, Mondros mütarekenamesi imzalandıktan sonra, Osmanlı ordularındaki görevinden affedilen Liman von Sandres Paşa'nın yerine, karargâhı Halep'de bulunan Yıldırım Orduları grup komutanlığına getirilmiş, burada, çöken Sina veya Suriye cephesini yeniden tutmuş ve dağılan birlikleri Halep kuzeyinde düşmanla yeniden savaşa tutuşabilecek bir seviyeye yükseltmişti. Öte yandan o, Osmanlı devletinin en büyük ordusunun komutanı olarak ve teslimiyete de tamamıyla karşı bulunduğundan, Ahmed İzzet Paşa hükümetine mütarekenamenin uygulanması yolunda birtakım yöntemler önerdi. Ancak, hükümet bu atılgan generali hareketsiz bırakmak için Yıldırım Orduları grubu karargâhını lâğv ederek onu İstanbul'a çağırdı. Bütün Dünya Savaşı boyunca aldığı görevlerde başarı gösteren, halk ve ordu arasında Sarı Paşa diye ün yapan Mustafa Kemal Paşa'da, İstanbul'a geldikten sonra hele Ferid Paşa'nın kabinesiyle bir kat daha acz içine düşen Osmanlı hükümetinin devleti bu badireden kurtaramayacağı inancı iyice yerleşmişti. İstanbul'daki çeşitli teşebbüsleri onu burada bir sonuç alamayacağı inancına vardırdı. O halde, Anadolu'ya geçmek ve halkın bağrından yer yer doğan direnişi teşkilâtlandırmak gerekliydi. Bu arada eski silâh arkadaşlarından Kâzım Karabekir, Ali Fuad paşalarla ve Rauf Bey'le aynı düşünceleri paylaştıkları onu sevindiriyordu. Nitekim az sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın 15. Kolordu komutanı olarak Erzurum'a atanması, Ali Fuad Paşa'nın da 20. Kolordu komutanı olarak Ankara'da bulunması, Mustafa Kemal Paşa'ya doğuda ve batıda iki büyük destek sağlamış oldu. Kendisi Anadolu'ya halk üzerinde, ordu ve yöneticiler üzerinde etkili olabilecek bir görevle gitmek istiyordu. Böylece iç ve dış düşmanlara karşı ülkeyi daha hızlı bir biçimde teşkilâtlandırabileceğini hesap ediyordu.

Bu sırada işgal kuvvetleri temsilcileri Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların güvenliğini sağlamak, Müslüman halkın saldırılarını önlemek üzere tedbirler alınmasını istediler. İngilizler bu amaçla Samsun ve Merzifon'a kuvvet gönderdiler. Bu işgal olayının genişleyebileceğini düşünen hükümet, geniş yetkilerle bölgeye bir komutan gönderilmesine karar verdi. Böylece Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu müfettişliği görevini üstlendi. Bu görevle de düşüncüklerini gerçekleştirme yolu kendisine açılmış oldu.

19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu toprağına ayak basan Mustafa Kemal Paşa, burada bir hafta kalarak gerekli güvenlik tedbirlerini aldı. Sözde Rumları Türklere karşı korumak için buralara kadar giren İngiliz birliklerini Havza ve Samsun'dan uzaklaştırdı ise de, daha bir süre İngilizlerin bir Samsun çıkarmasından kuşkulananmış, hatta bu kuşkusunu Kurtuluş Savaşındaki ilk konuşması olan Amasya konuşmasında belirtmiştir.

Bundan sonra karargâhını daha güvenli bir yer olan Havza'ya taşıdı. Burada vatanın kurtuluşu ve selâmeti için düşündüklerini serbestçe halka açıkladı. Valilere, komutanlara yayınladığı genelgede millî gösterişlerin çok canlı olmasını, art ardına mitingler yapılmasını, İstanbul hükümetinin telgraflarla protesto edilmesini, İzmir'in işgalinin kınanmasını istiyordu. Havza, Sivas, Sinop, Kastamonu, Tire ve en son İstanbul mitingleriyle halkın şuurunu uyandır-

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa

mak gayretleri aldı yürüdü. İstanbul'da Fatih, Sultan Ahmet, Üsküdar ve Kadıköy mitingleri gerçekten pek görkemli oldu. Gerek Osmanlı hükümeti gerek İtilâf devletlerinde ters yankılar bırakan bu mitingleri durdurmasını Mustafa Kemal Paşa'dan istediler. Bu isteğe verdiği cevapta, "Millet birlik olup bağımsızlık esasını ve Türklük duygusunu hedef almıştır" diyordu. İşgal kuvvetleri ise güçlerinin yettiği İstanbul'da mitingleri yasakladı.

Mustafa Kemal Paşa'nın bir bölgenin ordu müfettişi olmadığını, bütün Anadolu'da sözünün geçtiğini ve emirlerinin aksamadan uygulandığını tespit eden işgal kuvvetleri komutanları, özellikle Allenby'nin isteği üzerine General Milne, 8 haziranda Osmanlı hükümetine Mustafa Kemal Paşa'yı geriye çekmek emrini aldırdı. Halbuki o, yoluna devam ederek 12 haziranda Amasya'ya geldi. Amasyalıların onu kabul edisteki coşkunlukları, millete dayanmadıkça hiçbir şeyin, hele kurtuluşun mümkün olamayacağını gayet iyi bilen Mustafa Kemal Paşa'dan içten duyduğu bu kuşkuyu alıp götürdü. Yerini büyük bir iman ve uyanış aldı ki, Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşının bu dönemine millî intibah adını vermiştir.

Millî intibah: Millî intibaha geçiş hem fiilî, hem de fikrî olmak üzere iki yönlü olmuştur.

Fiilî uyanışta İzmir'in Yunanlılara terkinin büyük bir payı vardır. Yunanistan'ın I. Dünya Savaşında İtilâf devletlerine arz ettiği hizmetlere karşılık galip devletler, daha önceleri İtalyanlara vad edildiği halde, Osmanlı devletini o zamanki adıyla Aydın eyaletinin, Büyük Menderes ırmağı İtalya ve Yunanistan arasında sınır olmak üzere Yunanlılara terkin kararlaştırdılar. Böylece bir taşla iki kuş vurmuş oluyorlardı. Yunanlıların yüzyıllardan beri işleyegeljikleri Megalo idea (= Büyük ülkü) ilkesi gerçekleşmeye yüz tutuyor, öte yandan bu coşku ile Yunan orduları galip devletlerin kararlarına karşı gelen Türkleri, general, yönetici ve aydınları yola getirmek yükünü üstlenmiş oluyordu.

İzmir'in Yunanistan'a terk edileceği haberleri İzmir'de Türkler arasında yayılır yayılmaz Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye dernekleri aracılığıyla bir yandan Türk halkını uyarmak, bir yandan da galip devletler katında kararın değiştirilmesine çalışmak gibi teşebbüslerde bulundular. O sırada İzmir'de valilik eden İzzet Bey ise İtilâf ve Hürriyet Partisinin bir mebusu olarak bu dernek-

leri İttihad ve Terakkicilerin esiri olarak değerlendirmekte ve onların, fikirlerini tutmamakta idi. Kolordu komutanı Ali Nadir Paşa ise âciz bir komutandı.

Durum böylece gelişirken İngiliz amirali İzmir limanının güvenliğini sağlayan topçu bataryalarının işgal edildiğini bildirdi. Ali Nadir Paşa, İstanbul'dan aldığı emir gereğince, bu bataryaları teslim etti. Böylece Yunan ordusuna karşı başlıca direniş noktaları olan İzmir bataryaları İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin eline geçmiş oldu. 14 Mayıs 1919'da İngiliz amirali ertesi gün şehrin Yunan ordusu tarafından işgal edildiğini bildirdi. Türk halkın o gece Yahudi maşatlığı (Bahri Baba parkı)nda yaptığı tezahüratın işgalciler katında bir etkisi olmadı. O akşam İngiliz ve Fransız birlikleri şehre çıkarak konsolosluk, postahane ve bankaları kontrol altına aldılar. Böylece Yunan askerleri 15 Mayıs sabahı 9,40'tan itibaren İngiliz ve Fransızların himayesinde Kordon'a çıkmaya başladılar. İzmir metropolidi Yunan askerlerini Haçlı askerleri gibi takdis ediyor, Rumlar coşkun tezahüratta bulunuyor, çıldırış bir papaz askerler arasında koşturarak feslilere ölüm teranesiyle onlara heyecan veriyordu.

Yunan askerleri İzmir kıyısına doğru ilerlerken "Hukuk-u Beşer" gazetesinin başyazarı Hasan Tahsin (b. bk.) düşman askerlerine ilk kurşunu sıktı. Bu ilk kurşun üç yıl bulacak Kurtuluş Savaşının ilk ateşi oldu. Yunanlılar Hasan Tahsin'i oracıkta şehit ettiler. Sonra kışlaya ateş açtılar. 9 subayı şehit, 23 subayı da yaraladılar. Kışladaki subay ve erleri esir alıp Yunanistan'a gönderdiler. Bu arada direnme gösteren Askerlik Dairesi başkanı Albay Süleyman Fethi'yi de şehit ettiler. Şehrin Rum ahalisi askerlerle birlikte Türk mahallelerinin, dükkânlarının yağmalanmasına giriştiler, şehrin her yanında yangınlarla birlikte feslilerin öldürülmeleri devam ediyordu. İşin tuhafı Anadolu'ya medeniyet getireceklerini söyleyen Amerikalı, Fransız ve İngiliz subaylarının gözleri önünde bu olaylar cereyan ediyordu. Sonunda İngiliz amirali duruma müdahale etmek zorunda kaldı. Yunan hükümeti Atina'dan bir inceleme heyeti gönderdi. Suçlu görülen Eczun alayı komutanı ile bir deniz albayı görevden alındı ve cezalandırılmak üzere Yunanistan'a gönderildi.

İzmir'in işgali fiili intibahı kamçılayan, galip devletlerin hesaplarını altüst eden bir olay oldu. İşgal sadece İz-

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Mustafa Kemal Paşa
Sivas kongresine katılan üyelerle

mir'de değil, bütün Türkiye'de ters tepkilere yol açtı. Yunanlıların İzmir'in hinterlandına doğru yayılmaya kalkışmaları ise, silahlı mukavemetin doğmasına sebep oldu. 100 askerle 120 milis Türkten oluşan ilk çete Urla'da iki gün direnerek ilk çatışmayı yaptı. 27 mayısta Yunanlıların Aydın'ı işgal etmeleri üzerine Ödemiş'te ilk Kuva-yı Milliye teşkilâtı kurularak Ödemiş cephesi meydana geldi. Bunu Muğla, Akhisar, Alaşehir, Salıhlı, Balıkesir ve Uşak Kuva-yı Milliye kuruluşları izledi ve Yunan saldırısına karşı silahlı mücadele başladı.

Bu durum karşısında Paris barış konferansında Türkleri dize getirmek için ne kadar işgal kuvvetine ihtiyaç olduğu tartışmaları başladı. Fransız mareşali Phoche Türklerle boyun eğdirmek için Anadolu'da 40 tümenlik bir ordunun bulunması gerektiğini belirtirken, Yunan başbakanı Venizelos 14 Yunan tümeninin bu sorunu çözümleneceğini ileri sürmekte ve Anadolu işgalini genişletmek istemekte idi. Yunanistan'ın bu gayretkeşliği Türk direncinin her gün biraz daha perçinlenmesinden başka bir işe yaramadı.

Fikrî intibaha gelince, Türkler, milliyetçilik şuuruna bu safhada ulaşmışlardır. Artık onlar, Osmanlı - İslâm imparatorluğunun sadık savunucuları olmaktan çıkmışlar, Türk vatanını, Türk yurdunu bir bütün olarak korumak ve yaşatmak şuuruna bu fikrî intibah sonunda varmışlardır. Bunun ilk yazılı belgesi Amasya genelgesi olmuştur. Bu genelgede vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı denilirken Türklerin de bütün milletler gibi bir vatanlarının bulunması gerektiği teması ortaya konmuştur. Yine bu genelgede vatanın sınırlarını belirtmek, millî birliği meydana getirmek için Sivas'ta millî bir kongre yapılması istenmektedir. Öyle anlaşıyor ki Mustafa Kemal Paşa, millî birliği sağlayacak, millî güçleri her yönüyle kaynaştıracak bir teşkilâtın kurulması kararını doğrudan doğruya kendisinin değil, milletin temsilcilerine aldirtmayı öngörmüştür.

Millî intibah, bundan sonra yeni Türk devletinin temellerinin atıldığı ilk kongrede, Erzurum ve Sivas kongrelerinde son safhasına ulaştı. Bu kongrelerde alınan vatan bütünlüğü, millî iradenin hâkim kılınması kararları, yeni bir Türk devletinin kuruluşuyla birlikte, o günlere kadar halk yığınlarından ibaret sanılan Türkleri, millet seviyesine de yükseltecek önemli gelişmelerdir. Ama bunların yanında millet temsilcilerinin bir heyet-i temsiliye seçmeleri kararı Türkiye Cumhuriyetine doğru açılan yolun başlangıcı olmuştur. Böylelikle Osmanlı padişahı ve onun hükümeti karşısına Türk milletini temsil eden bir güç kurulmuş bulunuyordu. Böylece geleneksel Saray ve Bab-ı Âli kuruluşunun dışında gücünü Türk milletinden alan ve Türk milletinin haklarını Osmanlı hükümetine, dış ve iç düşmanlara karşı savunacak hukukî bir müesseseye doğmuş oluyordu.

Özellikle Sivas kongresi, manda veya himaye teziyle bağımsız millî devlet tezinin tartışıldığı bir yer oldu. Tabiatıyla kongreye padişahın temsilcileri katılmadığından, İngiltere'nin himayesine girme tezi tartışma konusu olmadı. Fakat Amerikan mandasını kabul etme veya etmeme görüşü uzun tartışmalara yol açtı. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Hoca Raif Efendi tam bağımsızlık ilkesini şiddetle savundular. En son kongre kararlarından 7. maddede şeklini alan görüşe razı oldular. O da : "devletin bağımsızlık ve bütünlüğü saklı kalmak şartıyla topraklarımızı ele geçirmek istemeyen bir devletin ekonomik ve teknik yardım-

larını memnurlukla karşılırsınız" fıkrası idi. Böylelikle kurtuluş tarihimizde önemli bir anlaşılmazlık konusu olan 'manda' sorunu kapanmış oldu.

Sivas kongresi Türklere, 30 ekim 1918 tarihinde Türk süngülerinin koruması altında olan Anadolu ve Rumeli'deki memleketleri vatan olarak tespit ederken, yeni Türkiye'nin toprak bütünlüğünü de ortaya koymuştu. Ayrıca millî iradenin hâkim kılınması kararıyla bu vatan üzerinde yaşayan insanları teba veya reaya olmaktan çıkarmış, her birini vatandaş derecesine yükseltmiştir. Yine millî dernekleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında yurt sathına hâkim, tek kuruluş halinde teşkilâtlandırırken politikayı da dışında tutmakla vatandaşların siyasî ayrılıklara düşmelerini önlemiş oluyordu. Seçtiği 15 kişilik Heyet-i Temsiliye ile de Erzurum kongresinin kararlarını uygulama alanına getiriyordu.

Yeni Türk hükûmetine doğru: Mustafa Kemal Paşa, Hava'dan itibaren başlattığı millî teşkilâtlanma çalışmalarını böylece Sivas kongresinde noktalamış oldu. Sivas kongresiyle bütün yurttaki millî kuruluşlar tek bir kuruluşta birleşirken, kurtuluş konusunun kavramına da açıklık getirmişti. Şimdi artık padişahlığın gölgesine sığınan iç düşmanlarla yabancı saldırganlara karşı vatani kurtaracak olan savaşa yönelme zamanı gelmişti.

Mustafa Kemal Paşa, kongrenin aldığı kararları titizlikle uygulamaya koydu. Bu sırada Redd-i İlhak Cemiyetinin Balıkesir'de yapacağı kongrenin Sivas kararlarına gölge düşüreceğini hesaplayarak gerekli tedbirleri aldı. Bununla da yurttaki bir ikilik doğmasına meydan vermedi. Yine kongre kararlarına karşı olan, İstanbul hükûmetini tutan bazı yöneticileri görevlerinden uzaklaştırdı. İşgale uğramayan Anadolu topraklarında Heyet-i Temsiliye'yi hâkim kıldı. İngiliz muhiplerinin teşvikiyle Bozkır'da ayaklanarak Konya'yı basan ve burada Heyet-i Temsiliye'nin etki ve nüfuzunu kıran Delibaşı'yı ortadan kaldırdı. En son olarak da Damat Ferid Paşa'yı istifaya zorlamak maksadıyla İstanbul hükûmetiyle Anadolu illerinin ilişkilerinin kesildiğini ilân etti.

Onun böyle atılımlarda bulunması bazı komutanlar, hatta Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında bile çılgınlık olarak değerlendiriliyordu. Ama bu tedbirler sonuçlarını sü-

TÜRKİYE CUMHURİYETİ : Sivas kongresi heyet-i temsiliyesi

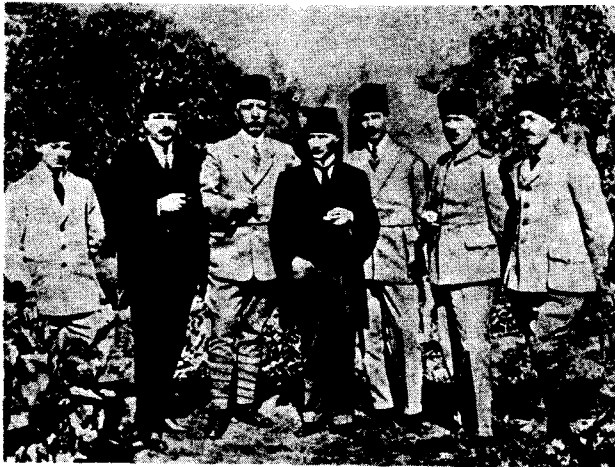
ratle verdi. Önce padişah ve Ferid Paşa onunla temasa geçmek çarelerini aradılar. Mustafa Kemal Paşa, "millet güçlü, durumunu bilmekte ve kararında direnmektedir. Millî hareket tabii akışını bulmuştur" diyerek isteklerinde ısrar etmedi. Bu direniş üzerine Vahideddin, Sivas kongresinin kararlarına büyük ölçüde boyun eğmek zorunda kaldı. Damat Ferid Paşa istifa ederek yerini Ali Rıza Paşa kabinesine bıraktı. Ali Rıza Paşa, önce telgrafla yapılan temaslarda sonunda "millî iradeye uymayan hareketlerde bulunmayacağına" söz verdi. Daha sonra da bahriye nazırı Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi. Amasya görüşmelerinde İstanbul hükûmeti, barış görüşmelerinde alınan kararlara göre: "Türkiye sınırlarını en azından mütarekedeki mevziler olmak üzere savunacak, yabancılara kapitülasyon haklarını iade etmeyi kabul etmeyecek, azınlıklara sosyal dengeyi bozacak haklar tanımayacak, Millî Mücadele hareketine karşı olanları korumayacaktır." Heyet-i Temsiliye de İstanbul hükûmetini millet önünde küçük düşürecek konuşmalar yapmayacak, genelgeler çıkarmayacaktı.

Bu gelişme üzerine padişah, Sivas kongresi kararlarına uygun olarak seçimin yapılarak Meclis-i Mebusanın açılmasını kabul etti. Böylece yeni bir adım atılmış ve padişah millî iradeye boyun eğmiş oldu. Bu aşamada Mustafa Kemal Paşa fiilen işgal altında bulunan İstanbul'da meclisin faaliyet gösteremeyeceği, millî iradeyi temsil edemeyeceği görüşünde idi. Ama aydınlar, komutanlar, işgal kuvvetlerinin meclise bir baskıda bulunamayacakları inancında idiler. Onlarca böyle bir davranış medenî dünyaca kınanan bir olay olurdu.

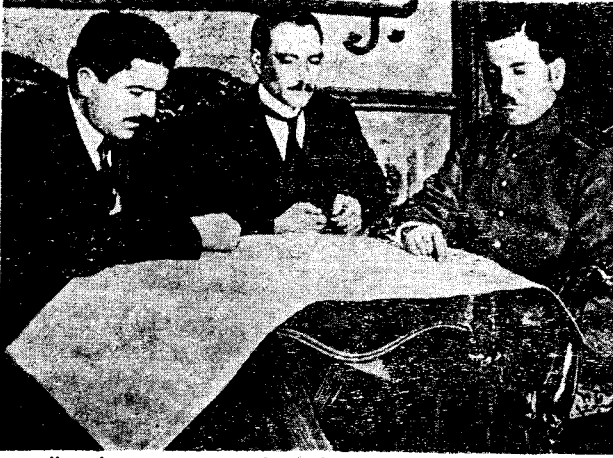
Mustafa Kemal Paşa, hem yeni durumu ve seçimleri, hem de meclis sorununu konuşmak üzere komutanları Sivas'a çağırdı. Burada yapılan konuşmalar sonunda Meclis'in İstanbul'da açılmasına karar verildi.

Mustafa Kemal Paşa, durumu yakından izlemek için Heyet-i Temsiliye'yi, millî davaları vatandaşlara duyurmak ve onları aydınlatmak için Sivas'ta kurduğunu "İrade-i Milliye" gazetesini Ankara'ya taşımak kararını aldı. 27 aralıkta Ankara'ya geldi ve Heyet-i Temsiliye'nin az sonra da millî hükûmetin sözcüsü olan "Hakimiyet-i Milliye"yi burada yayınına başlattı.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi 12 ocak 1920'de Vahideddin'in rahatsız olması dolayısıyla onun açış nutkunu

TÜRKİYE CUMHURİYETİ : Sivas kongresine katılanlardan bir grup

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Sivas kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey

içişleri bakanı Damat Şerif Paşa'nın okumasıyla çalışmalarına başladı. Mustafa Kemal Paşa meclisin güven içinde çalıştığı kanısını edinene kadar İstanbul'a gitmemek kararını aldığı gibi, Müdafaa-i Hukukçulardan seçilen millet vekillerinden de Meclis-i Mebusanda bir Müdafaa-i Hukuk grubu oluşturmalarını istemişti. Ama bu milletvekilleri hem işgal kuvvetleriyle, hem de padişah ve hükümetiyle açıkça çatışmaktan çekindiler ve Felâh-ı Vatan grubu adıyla yeni bir kuruluş meydana getirdiler.

Bu grup, Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlara uygun olarak, Peyman-ı Milli, Ahd-i Milli, Misak-ı Milli adlarıyla anılan bir kararı, son Osmanlı Meclis-i Mebusanının 28 ocak 1920'de yapılan gizli oturumunda meclis üyelerine kabul ettirmeyi başardı (bk. MİSÂK-I MİLLÎ).

Misak-ı Milli galip devletler üzerinde çok ters tepkilere yol açtı. Kendilerinin biçimlendirmeye giriştikleri bir Türkiye yerine, bu Türkler nasıl oluyor da yurt ve vatan sınırları çizilebiliyorlardı? Bu tartışma barış konferansının Londra etabında ele alındı ve varılan karara göre İstanbul, hilâfetin ve Türk devletinin merkezi olarak muhafaza edilmekle birlikte, Boğazların yönetimi için kurulacak Boğazlar komisyonunun ayrı bayrağı olması, deniz ve kara kuvvetleri bulunması planlandı. Halife'ye de göstermelik bir muhafız gücü bulundurmak hakkı tanındı. Ama Londra konferansında asıl varılan karar, Türk direnişini kırmak amacıyla İstanbul'un resmen işgali idi.

İstanbul'un fiilen işgalinin resmîleştirileceğine dair İtilâf devletleri kararı, Osmanlı hükümetine 15 mart 1920 günü duyuruldu. 16 mart sabahı da şehrin bütün karakolları, kavşak yerleri, kışalaları işgal edildi. Bu arada yapılan baskınlarda Şehzadebaşında 10. Tümen karargâhında 5 asker şehit düştü, 9 asker de yaralandı. İşgalci kuvvetler akşam üstü de Meclisi basarak milletvekillerinin önde gelenlerini, liderlerini topladılar. Türk halkının sözcülerini tutuklayarak Malta adasına sürgün ettiler.

Bütün bu tedbirler, Türk milletini sindirmek, kendilerinin ona reva gördükleri kararları korku ve baskı altında kabul ettirmek önyargısından kaynaklanıyordu. Fransızlar, Cezayir'de, Fas'ta bu yöntemlerle, İngilizler Hindistan'da, Mısır'da bu politikayla hâkimiyetlerini kurmamışlar mıydı? Bu denenmiş metotlar Türkiye'de de elbet bir sonuç verecekti. Saray ve Bab-ı Âli daha şimdiden pes et-

mişlerdi. Geriye kalan milliyetçiler de temizlenince Türkiye'ye ve Türk halkına her istediklerini kabul ettireceklerini sanıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa ise, bu gelişmeleri aylar öncesi sezinlemiş, arkadaşları ve komutanlarla tartışmış, ama her biri medenî âlemin buna imkân vermeyeceğini söyleyerek onu görüşünde yalnız bırakmışlardı. Kendisi de bütün bu ihtimalleri düşünerek Ankara'da kalmıştı. Bu gelişmeler bir yandan da Vahideddin'in asıl görüşlerini ortaya çıkarmıştı. Olaylar konusunda kendisiyle görüşen Meclis başkan vekilleriyle Felâh-ı Vatan grubu başkanına "İngilizler isterlerse yarın Anadolu'ya girerler. Bir millet var koyun sürüsü. Bir çoban lâzım, o da benim" diyerek, kendi milletinin meclisine sahip çıkmadığı kadar, milletini de koyun sürüsü gibi görmekte idi. Hele Damat Ferid Paşa'nın sadrazamlığına karşı çıkanlara, "ben istersem Rum patriğini, Ermeni patriğini sadarete getiririm" diyecek derecede çağdışı kalan padişah, nisan 1920'de Meclis-i Mebusan'ı resmen feshetmekle Türk milleti katındaki bütün saygınlığını yitirmiş oldu.

Bu gelişme, Mustafa Kemal Paşa için yararlı oldu. Çünkü o, başkanlığını ettiği Heyet-i Temsiliye ile birlikte, Meclisin açılmasıyla kendisinde toplanan değer ölçülerini bir oranda kaybetmiş bulunuyordu. Millet yine onun ortaya attığı irade-i milliye ilkeleriyle Meclis-i Mebusanı kurtarıcı bir varlık olarak görmeye başlamıştı. Vahideddin böylece kendisine hayatîyet kazandıracak en medenî ve hukukî müesseseyi yıkmakla hem şahsî saltanatına, hem de geleneksel Osmanlı soyuna olan bağlılığa en büyük darbeyi vurmuş oldu.

Bu durumda Mustafa Kemal Paşa dağıtılan meclisi Ankara'da toplamayı kararlaştırdı. Tutuklu olmayan milletvekillerini Ankara'ya çağırdığı gibi, boşalan milletvekillikleri için de seçim yapılmasını duyurdu. 19 mart 1920'de yayınladığı genelgede, "Yedi yüz yıllık Osmanlı devletinin hayat ve bağımsızlığı artık sona erdirilmiştir" diyerek millete yeni yolu gösteriyordu.

Türk milletinin yeni meclisi 23 nisan 1920 cuma günü namazdan sonra açıldı. Meclis üyeleri başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, asker safları arasında Hacı Bayram camii'nden yürüyerek eski İttihat ve Terakki klübü binası önüne geldiler. Buradan vatan ve milletin kurtuluşu ve bağımsızlığı için dua ettiler. Meclis 13,45'te en yaşlı üye Sinop milletvekili Şerif Bey'in başkanlığında toplandı. İlk iş olarak bağımsız yeni Türk hükümetini kurma ve anayasayı hazırlama kararını aldı. Bu aradaki tartışma konusunu yeni hükümetin biçimi teşkil ediyordu. Herkes İstanbul'daki Bab-ı Âli'nin dışında bu hükümetin yetki ve haklarında, saltanat makamı ile olan münasebetlerinin nasıl olacağına mütereddit idi.

Mustafa Kemal Paşa, bu tereddütleri 24 nisan'da verdiği önergeyle açıklığa kavuşturdu:

1. Hükümet kurulmadır.

2. Geçici kaydıyla da olsa bir hükümet başkanı veya padişah naipliği makamı gerekmez.

3. Meclisin temsil ettiği millî iradeyi, vatanın kaderini yönlendiren güç olarak tanımak esastır. Türkiye Büyük Millet Meclisi üstünde hiçbir güç yoktur.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi, kanun koymak ve hükümet etmek yetkilerini kendinde toplar. Meclis'ten se-

çilecek bir heyet, meclis adına hükümet işlerini görür. Meclis başkanı bu heyetin de başkanıdır.

Bu anayasa ilkelerini derleyen önerge Kırşehir milletvekili Müfid Hoca'nın teklifiyle tartışmasız kabul edildi. Arkasından da, yani o gün, Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi ve yeni Türkiye hükümeti başkanlığına seçildi.

3 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan meclis, bakanlarını teker teker seçti. Başkanın seçim sonunda yaptığı açıklamaya göre :

"Seçim sonucunu bildiriyorum. Yalnız şurasını arz edeyim ki seçime katılanların sayısı 137'dir. 5 çekimserimiz var. Kesin çoğunluk 69'dur.

Umur-i Şer'îye Vekâletine Karacabey müftüsü Mustafa Fehmi Efendi (80 oyla),

Dahiliye Vekâletine Cami Bey (69 oyla),

Adliye Vekâletine Celâleddin Arif Bey (83 oyla),

Nafia Vekâletine İsmail Fazıl Paşa (79 oyla),

Hariciye Vekâletine Bekir Sami Bey (121 oyla),

Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine Dr. Adnan Bey (127 oyla),

İktisat Vekâletine Yusuf Kemal Bey (99 oyla),

Müdafaa-i Milliye Vekâletine Fevzi Paşa (118 oyla),

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisliğine İsmet Bey (129 oyla) seçilmişlerdir."

Çoğunluğu sağlayamayan Hamdullah Suphi Bey adaylıktan çekilmekle 4 mayısta yapılan seçimde Maarif Vekâletine Dr. Rıza Nur (65 oyla), Maliye Vekâletine ise 74 oyla Hakkı Behiç Bey seçilmiş oldular.

Böylece Anadolu'da Türk milletinin seçtiği milletvekillerinin oylarıyla yeni ve ilk millî Türk hükümeti kurulmuş oldu.

Yeni devletin kuruluşunda Cumhuriyet ilkelerinden en geniş ölçüde yararlanıldığı aşikârdır, ama Mustafa Kemal Paşa, henüz büyük engellerin mevcut olduğu, memleketin saldırgan düşmanlardan temizlenmediği, milletin padişahsız bir yönetim şuuruna ulaşamadığı, kısacası sırası ve zamanı gelmediği için yeni devlete Cumhuriyet adını vermemiştir. Onun için önemli olan soyut bir ad değil, uygulanan somut kavramlar ve kararlar dizisi idi. Mustafa Kemal Paşa, yukarıda sözü edilen önerge ile ileride kazanılacak her türlü başarılarla bir temel atmış oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu safhada padişaha ve halifeye büyük önem verdiği, hatta Kurtuluş Savaşının amacını "padişahımız efendimizin kurtarılması için" gibi gösterme çabasında olduğu dikkati çeker. Milletin, başı üstünde tuttuğu Osmanlı hanedanına yalnız hâkimiyet bakımından değil, din yoluyla da ne kadar bağlı olduğunu o iyice bilmekteydi. Halbuki kendisinin de tek dayanağı bu halktı. Bu halkın, milletin millî ve kutsal bağlarla bağlanmış olduğu değerleri kötülemek, Mustafa Kemal Paşa'nın tek dayanağı olan halkı karşısına alması demekti. O günlerde yüzyıllar boyunca karanlıkta bırakılmış Türk halkına, Osmanlı saltanatının çürüdüğünü, çöktüğünü, hele bu son padişahın millet aleyhinde düşmanlarla iş birliği halinde olduğunu anlatmak henüz mümkün değildi. İstanbul'da padişah ve halife olan kişinin millete karşı İngilizlerle birleştiği, onlar ne isterlerse yerine getirdiği halde, Ankara'nın bunları bilmezden gelerek padişah ve halifeyi düşman elinde tutsak sayma politikası işte bu millî birliği tehlikeye sokacak bir ortamın yaratılmamasını sağlamak

içindi. Padişah Anadolu'da kardeşi kardeşe kırdıracak, eliyle ve diliyle ne geliyorsa yaptığı halde, yeni hükümet, "Padişah ve halife tutsaktır. Saltanat makamını kurtarmak gerekir" demekle Türkiye'yi yok etmek planlarını uygulamaya çalışan İngilizleri de saf dışı bırakmakta idi. Nitekim bu mecliste bir sarıklı milletvekilinin dayanamayarak Mustafa Kemal Paşa'ya : "Halifenin esirliğinden ancak durumun özelliğini göz önüne alarak söz ediyorsunuz, yoksa halife esir değil, belki kasir (alçak) ve haindir" diyerek gerçeği ortaya koymuştur (Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışı için bk. *Türkiye Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*. İstanbul 1973).

Cumhuriyete doğru : Anadolu'da bağımsız bir meclisin, Türk milleti adına, Türk milletinden aldığı güçle Türkiye'nin kaderi üzerine ol koyması ve bağımsız bir hükümet meydana getirmesi, artık İngiltere safında yer aldığı açıkça bilinen Vahideddin'i olduğu kadar galip devletleri de şaşırtmıştı.

Bu gelişmeyi durdurmak, hatta kökünden kurutmak gerekli idi. Bunun için ikinci defa sadarete getirilen Damat Ferid Paşa, Anadolu'da güçlenen millî birliği dağıtmak için türlü yollar denedi. Fakat o, alacağı bu tedbirlerin başarıya ulaşamayacağını da biliyordu. Onun için de Anadolu'daki milliyetçilere, şimdiki adlarıyla Kemali (Kemalist)'lere karşı İngiliz kuvvetlerinin kullanılması ileri sürdü. Ancak İngiltere, Avrupa'daki, özellikle Doğu Avrupa'daki gelişmeleri göz önünde tutarak yeni bir Avrupa savaşına yol açabilecek olan böyle bir teklife yanaşmadı. İngiltere'nin Osmanlı hükümeti adına Kemalileri tedip etmeye kalkışması, onların Sosyalist Rusya'ya yakınlaşmalarına yol açacağı gibi, bizzat Rusya'nın da müdahalesine sebep olabilirdi. Aynı zamanda böyle bir hareket, İngiltere'yi Fransa ve İtalya'nın desteğinden de mahrum bırakırdı. Bunun yerine Türkü Türkiye kırdırmak en akılcıca yoldu. Asya'da, Afrika'da, sömürgecilikte çok uygulanan bu yolu denemek için zemin uygundu. Böylece yurt sevgisinden yoksun veya din duyguları sömürülerek aldatılmış insanlardan oluşan bir birlik meydana getirildi. Bunlara Kuva-yı İnzibatiye adı verildi. Türk halkı ise o köklü sağduyusuyla bu birliğe Halife Ordusu adını taktı. İngilizlerce silâhlandırılan bu kuvvetin başına binbaşılıktan paşalığa yükseltelen Ahmed Anzavur atandı.

Öte yandan Türk bağımsızlığı yolunda çalışanlara bir yığın iftiralar ve tezvirler icat ettiler. Mütarekeden beri yenilginin başlıca sorumlusu gösterilen ve halk düşmanı ilan edilen İttihad ve Terakki partisinin yeni bir kuruluşmuş gibi Kemalilere karşı bir kampanya başlatıldı. Bu propaganda bir sonuç vermeyince, Kuva-yı Milliye'nin dinsiz ve Bolşevik olduğu, onlara katılan, destekleyen ve yardım edenlerin kâfir oldukları, bunun için de öldürülmelerinin helâl olduğu propagandası Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarınca, İngiliz Muhipleri cemiyetince, İslâm Teali derneğince ve Anzavur'un kurduğu Cemiyet-i Ahmediye üyelerince Anadolu halkını iğfal etmek, parçalamak için yayıldı. Bütün bu gayretler bir sonuç vermeyince, muharebe meydanlarında kazanılan ve hak edilen rütbelerini sultanın bir kararla aldığı ve askerlikten attığı bir âsi generalin çevresinde toplanan bu insanların tümü halifenin emirlerine boyun eğmedikleri, huruc ale's-sultan, yani baş kaldırdıkları için kâfir olduklarına, kanlarını dökmenin, mallarının yağmalanmasının Müslümanlara helâl olduğu gi-

bi, bir de görev olduğu yolunda Dürrîzade Abdullah Efendi'nin verdiği fetvalar İngiliz uçaklarıyla Anadolu köy ve kasabalarına saçıldı. Bu propaganda faaliyetinin etkili olmadığı söylenemez. Nitekim Sivas kongresi toplandığı sıralarda İngiliz muhiplerinden Zeynelabidin adlı bir softanın Delibaşı'yı etkisi altına alarak Çumra'da başlattığı ve Konya'nın basılışıyla genişleyen isyan hareketini Refet Bey (Belen) sıkı tedbirlerle önlemiştir. Yine Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde Adapazarı, Hendek ve Düzce'de başlayıp Bolu, Beypazarı ve Kızılcahamam üzerinden Ankara'yı tehdit edecek kadar genişleyen isyan hareketinin Albay Arif Bey tarafından bastırılmasıyla bu propagandalara sert bir cevap verilmişti. Arif Bey'in başarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk askerî başarısı olarak tescil edilmiştir. Dürrîzade'nin fetvası ise Ankara müftüsü Rifat Efendi (Börekeçi)'nin hazırladığı karşı fetvalarla etkisini kaybetti.

Ahmed Anzavur'un kurduğu Hilâfet Ordusuna gelince, Çanakkale ve Biga üzerinden Balıkesir'e sarmak isteyen bu birlikleri Çerkez Ethem'in Kuva-yı Milliye birlikleri dağıttı. Bu defa İzmit üzerinden Anadolu'ya sürülen Hilâfet Ordusu Sapanca'da millî kuvvetlere yenildi. Kuva-yı İnzibatîyenin bir iş göremeyeceğini anlayan İngilizler, bunları İzmit'te toplayarak ellerindeki silâhları aldıktan sonra hepsini dağıttı.

Türkiye'deki gelişmeler Paris barış konferansını da harekete geçirdi. Türkiye sorunu üzerinde daha savaş günlerinde yapılan açık, gizli anlaşmalar Mondros'tan sonra da sürmüş, galip devletlerin çıkarları konusunda aralarında tam bir anlaşma gerçekleşemediğinden uzayıp durmuştu. Fakat şimdi Ankara'da millî bir hükümetin kuruluşu, işin artık sürüncemede bırakılmamasını gerektiriyordu.

Galip devletlerin görüşmeleri bir buçuk yıl askıda bırakışları, kendi çıkarları aleyhine olmuştur. Bu süre, Türk milletinin uyanışına ve millî şuurun doğuşuna yardımcı olmuştur. Şimdi galip devletler Türk barışını kendi görüşlerine uygun olarak bağlamakla bu barış klasöründeki maddeleri uygulama ve uygulama yönünü denemek istediler (bk. SEVR ANTLAŞMASI). Ancak, antlaşmanın geçerli olabilmesi için Osmanlı Anayasasına göre Meclis-i Mebusanca onaylanması gerekmekte idi. Oysa galip devletler bu meclisi dağıtmışlar, padişah Vahideddin de feshetmişti. Buna göre antlaşmayı Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylaması gerekiyordu. İşte galip devletler, Sèvres antlaşmasının ölü doğduğunu ve hiçbir zaman uygulanamayacağını o zaman anladılar. Çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sèvres antlaşmasını Hadi Paşa heyeti imzalamadan bir gün önce, yani 9 ağustos 1920'de aldığı bir kararla reddetmiş, Saltanat Şurasında bu antlaşmayı kabul edenleri ve Paris'te imzalamaya giden heyet üyelerini vatan haini ilân etmişti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti teşekkül ettikten sonra kendini cihana kabul ettirmek için kuvvetli bir ordu meydana getirmek zorunda idi. Zira Türk ordusu Mondros antlaşmasıyla dağıtılmış, silâhları elinden alınmış ve çökertilmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisinin benimsediği bağımsız Türkiye'yi temin etmek için olduğu kadar saldırgan Yunanlıları ve Ermenileri vatan topraklarından sürüp çıkarmak için de güçlü bir orduya ihtiyaç vardı.

Bu konu üzerinde, Genel Kurmay başkan vekili Albay İsmet Bey (İnönü) ciddiyetle durmakta idi. Bu sırada Yu-

nan birliklerinin Sèvres antlaşmasını uygulamak amacıyla bir polisiye güç gibi Anadolu içerlerine doğru işgal hareketini genişletmeleri de bu zarureti çabuklaştırıyordu. Gerçi o tarihe kadar batı cephesinde Yunanlılara karşı kurulan Kuva-yı Milliye çeteleri, Demirci Mehmed Efe, Bartı Pehlivan, Çerkez Ethem, Sarı Mehmed vb. ları Yunan kuvvetlerini zor durumlara sokuyorlar, onlara zayıf vermiyorlarsa da, Yunan ilerleyişini durduramıyorlardı. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, Türk ordusunu yeniden kurmak kararını aldı ve Kuva-yı Milliye çetelerini de ordu emrine verdi. Ancak, Kuva-yı Milliye komutanları bu karara karşı geldiler. Demirci Mehmed Efe hükümetin kararlılığını çabuk anladı ve direnmekten vazgeçti. Büyük zafere kadar göz altında tutuldu. Çerkez Ethem ise bu karara karşı geldi. Türk ordusu İnönü mevzilerinde Yunan ilerleyişini durdurmak için savaşırken, orduyu ve cepheyi bırakarak Kütahya'ya çekildi ve millî hükümet kuvvetlerinin sıkıştırılması üzerine de 300'e düşen çetecileri Susurluk'ta Yunanlılara sığınmak ihanetinde bulundu.

İç isyanların bastırılması, İstanbul hükümetinin yıkıcı propagandalarının etkisiz hale getirilmesi gibi iç deretlerle uğraşılırken, batıda Yunanlılara, doğuda Ermenilere, güneyde de Fransız işgal kuvvetlerine ve onlarla iş birliği yapan Ermenilere karşı kurulan cephelede savaş kendi şartlarına göre sürmekte idi. Bu savaşta kesin sonuç alınacak cephe, Batı Cephesi idi. Nitekim Doğu Cephesi komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Doğu Cephesindeki Ermeni sorununu kısa bir hareket sonunda çözmüş, Erivan hükümetini savaşı bırakmaya mecbur ettiği kadar Gümrü antlaşmasıyla da Gürcü hükümetiyle Misak-ı Millî sınırları üzerinden barışı sağlamıştı.

Bu arada Rusya çarlığının yerini alan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile yeni Türkiye hükümetinin ortak düşman olarak karşıladıkları İngiltere ve Fransa politikalarına karşı bir yaklaşım içinde oldukları görülür. Sovyet Rusya, Türkiye hükümetini silâh ve paraca desteklemekle sosyalist sisteme karşı Rusya içinde eski çarlık generallerinin harekete geçmeleriyle kendini gösteren tehlikeye, güney sınırlarında Boğazlar komisyonu vasıtasıyla yerleşmek isteyen İngiltere'ye karşı kuvvetli bir Türkiye'nin yaşatılması gereğini duymakta idi. Sovyet ordusunun Ermenistan ve Gürcistan'ı Sovyetleştirilmesiyle doğu sınırları üzerindeki durum yeni bir gelişme gösterdi. Sovyet hükümeti Gürcistan için bir çıkış kapısı olmak üzere eski Batum sancağının merkez ilçesinin, yani Batum limanının Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bırakılması şartıyla 16 mart 1921'de Türkiye ve Sovyet Rusya arasında Moskova'da karşılıklı dostluk ve yardımlaşma antlaşması yaptı. Böylece yeni Türkiye hükümeti, en büyük komşusuyla siyasî münasebetlerini düzenlemiş oluyordu.

Güney Cephesi ise Urfa'dan Tarsus'a kadar Fransız kuvvetlerinin ve onlarla birlikte gelen Ermeni gönüllü taburu komutanı Albay Romicu ve Ermenistan idarî şefi unvanını taşıyan Bromond tarafından işgal edildi. Maraş'ta Sütçü İmamla Avukat Ali Bey'in başlattığı direniş, Gaziantep'te Albay Polat (Yüzbaşı Kâmil), Boynuyğun Memik, Karayılan ve Şahin beylerin liderliklerinde sürmüş, Urfa'da ise Ali Saip Bey Türk direnişinin öncüsü olmuştur. Fransa, Türk direnişine en önce pes eden ilk ülke oldu. Çünkü Fransa umut beslediği Ermenilerden bir yarar gö-

remediği kadar onların varlığı Türk halkın daha da sert ve yıldırıcı bir mücadeleye girmelerine kaynaklık etmişti. Bu kavga'nın sorumlusunun Osmanlı hükümeti olmadığını, Türk milleti olduğunu kasım 1919'da Dörtöl'dan itibaren başlayan öç alma ve kin mücadelesi tescil etmektedir. Öyle ki Fransız işgal kuvvetleri komutanı en sonunda Türklerle anlaşabilmek için, ünlü dördüncü taburunu dağıtarak bir İngiliz gemisiyle Port Said'e iade etmek zorunda kaldı. Aynı zamanda "biz, salibin girdiği yere asla hilâl dönecek demedik" demekle de Fransız işgal kuvvetlerinin Güney Anadolu'ya nasıl bir zihniyetle geldiklerini, o yenikliğin burukluğu içinde kabullenmiştir. Böylece Ankara'da Türk-Fransız görüşmeleri başladı. Gerçi Fransızlar Sakarya muharebelerinin sonuçlarını tespit edinceye kadar görüşmelere aralık verdilerse de, Türk zaferinin kesinliği karşısında 20 ekim 1921'de Ankara itilâfnamesini kabul ettiler (bk. ANKARA İTİLÂFNAMESİ). Ankara antlaşması, millî hükümetin batılılarca tanınmasını, Hatay dışında Misak-ı Milli sınırlarına kadar ulaşmayı sağlamış, Sèvres antlaşmasının onu imzalayan bir galip devlet tarafından iflâsının ilanı gibi büyük siyasî bir zafer olmuştur. Böylece Güney Anadolu insanlarının döktükleri kanlar heder olmamıştır. Türk gerçeğinin tecelli edeceği Batı Cephesindeki mücadelede, I. İnönü zaferinin kazanılması, şubat 1921'de İngiltere'nin Sèvres üzerinde birtakım düzenlemeler yapması teklifine dayanak oluşturdu.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin kaderi üzerinde karar verecek tek mercin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti olacağını bir defa daha hatırlatınca, galip devletler, İtalyanların kendi istekleriyle Göller Bölgesinden, Kuşadası ile Antalya kıyı şeridinden çekilmeleriyle doğan Türkiye-İtalya yakınlığından yararlanarak, onların aracılığıyla millî hükümeti de Londra'da yapılacak toplantıya çağırıldılar. Mustafa Kemal Paşa, bu konferansın bir sonuç getirmeyeceği inancında idi. Ama yeni Türk devletinin dünya siyaset ortamında tanınması demek olan bu çağrıyı da reddetmedi. Yalnız, orada yeni Türkiye'nin Osmanlı saltanatından ayrı bir devlet olarak temsil edilmesinde diretti. Osmanlı temsilcileriyle yapılacak görüşmelerin ve alınacak kararların havada kalacağı bilindiğinden, galip devletler bu teklife boyun eğmek zorunda kaldılar. Böylece Moskova ve Ankara itilâfnamelerinden sonra yeni Türk devleti batı dünyasına kesinlikle tanınmış oldu.

Londra konferansında Türkiye temsilcileri, Türk barışı için tek çözüm yolunun Misak-ı Milli şartlarının benimsenmesi olduğunda ısrar ettiler. Osmanlı saltanatının temsilcisi Tefvik Paşa ise, Türkiye üzerinde tek söz sahibi olan gücün Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu beyan etmekle bir hakkı teslim etmiş ve batılıların Mondros'tan beri zebun hale getirdikleri Osmanlı hükümetinin de haklı olarak serzenişini dile getirmişti. Yunanistan başbakanı Venizelos ise, Yunan gücünün Türk direnişini kırabilecek ölçüde olduğunu iddia ediyor ve Sèvres'i bu orduyla Türk milletine kabul ettirecekleri teminatında bulunuyordu. 25 şubat 1921'de konferansta konuşan Ermeni temsilcileri Nubar ve Ahoranyan da Sèvres'in aynen uygulanmasından yana idiler. Bu kadar zıt görüşlerin çözümlenmesi tabiatıyla mümkün olmadı. Yalnız İngiltere ve Fransa konferanstan şu biçimde kârlı çıktılar. Mademki Yunanistan Küçük Asya'da hâkimiyetini kuracak güçte idi, o halde, İtilâf devletlerinin hiçbir kontrolüne tâbi olmadan siyasî ve askerî hareketlerinde serbest bırakılmalıydı. Böylece bu iki batılı

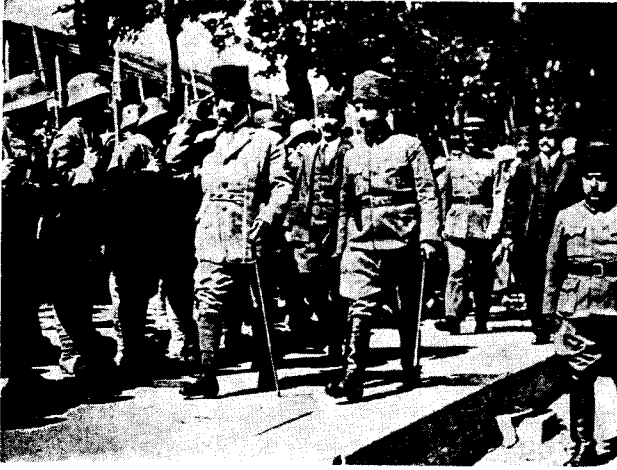
devlet daha Mondros imzalanmadan Yunanistan'a verdikleri taahhütlerden kurtulmuş oluyorlardı. Böylece Türklerle Yunanlıların mücadelesi Mondros ve Sèvres ilkelerinin uygulanması pozisyonundan bir Türk-Yunan savaşına dönüşmüş oldu. Yine bu iki batılı devlet, Londra konferansının 9. maddesinde "Ermeni milletinin Asya Türkiye'sinin doğu sınırlarında millî bir yurt kurma haklarını tanımak ve Milletler Cemiyeti meclisinin bu millî yurdun sınırlarının en uygun ve haklı biçimde onaylamasına uymak suretiyle Ermeni meselesinde uzlaşılabilir" kararını almakla artık bir bağımsız Ermenistan hikâyesiyle 50-60 yıldan beri kıskırttıkları, hele I. Dünya Savaşında Anadolu'da bir iç savaş ortamına kadar sürükledikleri Ermenilere olan taahhütlerinden Türk direnci ve azmi karşısında onları özerklik ölçüsünde Milletler Cemiyetine havale etmekle sıyrılmış oluyorlardı.

Öte yandan bu devletler, İtalya da dahil Türk delegasyonu başkanı Bekir Sami Beyle ikili görüşme ve antlaşmalara girişmekle yeni Türkiye hükümetini fiilen tanımış bulunuyorlardı. Londra konferansından sonra Yunanlılar hem iddialarını ispatlamak, hem de Kemalilere hadlerini bildirmek için bu defa hem güneyden hem de batıdan taarruza geçtiler.

İnönü zaferi, Türk kamu oyunda Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun ortaya attığı bağımsız ve hür Türkiye, millî hâkimiyet ilkelerine kesinlikle bağlanmayı sağladığı gibi, İngiltere'de de Yunanlılara karşı bir itimatsızlığın doğmasına yol açtı. Savaş bakanı Churchill'in İngiltere'nin bir askerî maceraya atılmayacağını söylemesi, Yunanistan'da büyük tepkiler yaptı. Yunan hükümeti, batının desteğini kaybetmemek için bütün kuvvetlerini Anadolu'ya geçirdi. Yunan kralı Kostantin, ordularına hedef olarak Ankara'yı göstermişti. Yunan başbakanı ise İzmir'de "biz Hellenizmin binlerce yıllık emellerini gerçekleştirmeye çalışırken batı dünyasının çıkarlarını da savunuyoruz" diyordu.

Yunanlılar, bu defa kesinlikle Türkleri yenmek üzere harekete geçtiler. Bu kalabalık orduya karşı sayıca, silâhça büyük azınlıkta olan Türk birliklerini, komuta heyeti, kesin muharebe meydanına kadar geriye çekmek kararını verdi. Düşmanın ilk saldırısını, Türk ordusunu Eskişehir-Seyitgazi hattına çekmekle sonuçsuz bıraktı. Kütahya ve Eskişehir boşaltıldıktan sonra Sakarya ırmağının doğu yakasına çekilmek mecburiyeti doğmuştu. Bu gelişme yurttan, Büyük Millet Meclisinde karamsarlığa yol açtı. Mustafa Kemal Paşa, "biz, askerliğin gerektirdiğini tereddütsüz yapalım. Eleştirileri nasıl olsa göğüsleriz" diyordu. Gerçekten de ordu az sonra Sakarya'nın doğusuna doğru çekilmeye başladı. Bu durum büyük şaşkınlık yarattı. Mecliste "Millet nereye götürülüyor? Ordu nerede? Bu işin sorumlusu kim?" gibi sözler dolaşmaya başladı. Yunanlıların Ankara'ya girme ihtimali karşısında meclisin ve hükümetin Kayseri'ye taşınması gibi teklifler de ortaya atıldı.

Bu buhranlı ve umutların yitirildiği günlerde herkes gözünü Mustafa Kemal Paşa'ya çevirmişti. Ondan işe el koymasını istiyordu. 5 ağustos 1921 günü meclis, bütün yetkilerini ona vererek onu başkomutanlık görevine tayin etti. Mustafa Kemal Paşa, planında savaşı kendi uygun gördüğü yerde kabul etmeyi öngörmüştü. Gerekirse bu savaş, Sakarya'nın doğusunda değil de, Kızılırmak'ın doğusunda da olabilirdi.

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Sakarya Meydan
Muharebesi sırasında Mustafa Kemal Paşa ve Miralay
İsmet (İnönü) Bey**

İşte bu ortam içinde başlayan Sakarya savaşı, Mustafa Kemal Paşa'nın üstün stratejisi karşısında Türk ordusunun zaferiyle son buldu. Bu zaferle Türk ordusuna ve devletine güven, yurt içinde bir kat daha artarken, Yunanistan'da büyük sarsıntılara yol açtı. Fransa ve İngiltere, Yunanistan'a malî yardımda bulunmayı reddettikleri gibi, Lloyd George "artık Sèvres'in ruhuna ve anlamına veda etmek gerekti" diyordu. Milli hükümet zaferin meyvelerini çabuk topladı. Fransa, Ankara antlaşmasını imza etmekle Güneydoğu Anadolu'nun batı cephesine katkıda bulunmasını sağladığı kadar ayrıca vad edilen teknik yardımı da göndermeye başladı. Gürcü ve Ermenilerle Kars'ta imza edilen Moskova antlaşması paralelindeki senet de Türkiye'nin doğu sınırlarını tam bir sükûna kavuşturmuştu.

Fakat Mustafa Kemal Paşa, iç politikada hâlâ bir sorun olarak durmaktaydı. O da iki noktada toplanmaktadır. Yaklaşmakta olan zaferin sonunda Cumhuriyetin ilân edileceği endişesini, özellikle Kâzım Karabekir Paşa dile getirmiştir. Öteki önyargı ise genç komutanlarca, askerlerce, köylü ve esnaf kasabalılarınca tapılırcasına sevilen Mustafa Kemal Paşa'nın bir diktatör olacağı kuşkusuydu. Hatta Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın dikta ihtirasını önlemek için Moskova'dan Batum'a gelmiş, Anadolu'ya geçmek istemişti.

Sakarya zaferinden sonra Mustafa Kemal Paşa başkomutan olarak orduyu taarruz için hazırlamakta ve elden geldiğince ateş gücünü artırmaya çalışmakta iken mecliste muhalefet de gittikçe kuvvetlenmişti. Özellikle Malta'dan dönen eski milletvekilleri Rauf Bey, Kara Vasıf Bey, Refet Paşa, Mustafa Kemal'in kendilerine verdiği bakanlık veya Müdafaa-i Hukuk Grubu üyeliği gibi görevlerden istifa ederek, ikinci gruba katılmakla muhalefete geçmişlerdi. Mersin milletvekili Salâhattin, Erzurum milletvekili Hüseyin Avni, Trabzon milletvekili Ali Şükrü ve söylentilere göre 66 veya 120 milletvekili, Mustafa Kemal Paşa'nın tutumuna karşı idiler. Mustafa Kemal Paşa'nın bir yandan başkomutanlığını eleştirirlerken, bir yandan da ordunun başında bulunması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Ama asıl kınadıkları, onun saltanata karşı aldığı tavidir. Halbuki Mustafa Kemal Paşa bu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığı, hükümet başkanlığı ve başkomutanlık

gibi üç sorumluluk yüklenmiş, yani yeni Türk devletinin kuruluşundaki bütün yükleri üstüne almıştı. Hiçbir görevi sorumsuz ve dar düşüncelilere teslim etmek de onun için, milletin selâmeti için mümkün değildi.

Bu sırada barış ortamını hazırlamak için Avrupa'ya gitmekte olan dışişleri bakanı Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'dan geçerken Vahideddin'le de görüşmesini Mustafa Kemal Paşa istedi. Yusuf Kemal Bey, bu talimata uyarak 22 şubat 1922'de İstanbul hükümetinin dışişleri bakanı Ahmed İzzet Paşa aracılığı ile Vahideddin'in huzuruna çıktı. Padişah onu kapalı ve dargın gözleriyle kabul etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin saygı ve bağlılığını bildiren Yusuf Kemal Bey, bu hükümeti meşru hükümet olarak tanınmasını padişah'tan bir defa daha rica etti. Padişah, bunu tanımayacağını tavırla belirtince huzurdan çıktı. Bu olay, Mustafa Kemal Paşa'nın saltanata verdiği son imkân idi. Padişah bunu da reddetmekle akıbetini kendisi hazırlamış bulunuyordu. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, kendisinden İstanbul hükümetiyle anlaşmaya yanaşmadığını ileri sürenleri ve saltanat, halifecilik taraftarlarını da bu girişimiyle susturmuş oldu.

Bu arada Erzurum'da askerî genel vali pozisyonunda bulunan Kâzım Karabekir Paşa'dan yeni bir teklif geldi. Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yüksek memur ve komutanlardan, uzmanlardan oluşacak ikinci bir meclis kurulmasını teklif ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, onun her teklifine olduğu gibi, buna da ılımlı bir cevap verdi.

Mustafa Kemal Paşa ileride yapacağı inkılaplara bu yüksek komutan ve memurların muhalif kalacaklarını, onları tanımakla gayet yakından bildiğinden, zamanın uygun olmadığı gerekçesiyle Kâzım Paşa'nın teklifini bir yana koydu.

Yalnız bu hazırlanma döneminde mecliste gittikçe halkçılığa ve demokrasiye yatkın bir fikrî gelişmenin başgösterdiği, saltanattan hemen hemen iyice uzaklaşıldığı, sadece tutsak durumda olan hilâfet makamının kurtarılmasının sorun olarak kaldığı görülmektedir.

6 mayıs 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık görevini devam ettirip ettirmemesinde tartışma açıldı.

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Mustafa Kemal
Paşa Afyon'da**

Ertesi günkü konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, “böyle bir dönemde düşman karşısında ordu başsız bırakılamaz. Başkomutanlığı bırakmamalıyım, bırakamam, bırakamayacağım” sözleriyle ve güçlü mantığıyla meclisi ikna etti. 11 çekimsere karşı 177 oyla başkomutanlık yetkileri üç ay daha uzatıldı.

8 temmuzda Rauf Bey gizli oyla hükümet başkanlığına seçildi. Rauf Bey hükümetin de tabii başkanı olan meclis başkanının gölgesinde kalmak istememekle beraber, Mustafa Kemal Paşa’nın bu seçimi iyice değerlendirmesi sonunda kabul etti. Ancak birkaç gün sonra Vekiller Heyetinin görev ve yetkileri hakkındaki kanun görüşmelerinde bu kanuna Cumhuriyete doğru bir gidiş olarak başta Rauf Bey muhalefet etti. Milletvekillerinden Şerif Bey, kanunu savunurken şöyle diyordu: “Halk hükümeti, hükümdarlık hükümetinden çok yüksektir. Çünkü onda toplum vicdanının hâkimiyeti vardır. Bir padişahın hukuk bakımından bir çobandan farkı yoktur. 1300 yıl önce doğan İslâmda temel, halka dayanır. Böylece halk hükümetini kuran Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin saltanat idaresine son verdiğini ispatlamalıyız.”

22 temmuzda başkomutanlık yetkileri konusu tekrar ele alındığı zaman Mustafa Kemal Paşa, zaferin eşğine geldiğini gayet sakin bir şekilde vurguluyordu:

“Artık ordumuzun manevî ve maddî gücü olağanüstü tedbirlere gerek göstermeden millî emelleri güvenle yerine getirecek aşamaya gelmiştir. Bu sebeple olağanüstü yetkiye ihtiyaç kalmamıştır. Fakat komutanlık kesin sonuç alınmaya kadar devam etmelidir. Vatan kurtulduktan sonra millet içinde bir fert olmak kadar dünyada bahtiyarlık var mıdır?”

Bu konuşma onun süresiz olarak başkomutanlıkta bırakılması kararını getirdi.

24 temmuzda Yunanlıların katilce bir girişimde bulundukları görülür. O da İstanbul’un Yunan ordusu tarafından işgali tasarısı idi. Bu maksatla Yunan genel kurmayı Trakya’da yığmak yaptığı gibi, Anadolu’dan da sonra çok ihtiyaç duyacağı bir miktar askeri Trakya’ya geçirmiş, Yunan donanması da Marmara’ya açılmıştı. Yunanlılara bu tasarısı Lloyd George’un, Türklerin Sakarya zaferinden sonra söylediği sözler ilham etmişti. Bu, oyunu kaybeden kumarbazın son blöfüne benziyordu. Ama Fransa ve İtalya bu tasarıya şiddetle muhalefet ettiler. İngiltere’nin İstanbul’daki komiseri de karşı çıktı. İstanbul limanında yatan galip devletler filoları Tekirdağ önüne gelerek

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Yunan orduları tarafından yakılan İzmir’den bir görünüş

Yunan ileri hareketini durdurma hareketine katıldı. İngiliz ve Fransız birliklerinden oluşturulan bir kuvvet te General Charpy komutasında Çatalca hattında mevzilendi. Yunan hükümetinin başvurusu da İngiltere tarafından geri çevrildi.

Yunanlıların İstanbul’u işgal etmek üzere Anadolu’dan çıktıkları üç alayı geriye getirmelerine fırsat vermeden Türk taarruzunun başlamasını isteyen başkomutana Batı Cephesi komutanı taarruzun 26 ağustos günü başlayacağını bildirdi. Böylece yeni Türk devletine dünya devletleri arasında onurlu mevkiini kazandıracak büyük bir meydan muharebesi ve imha savaşı başlamış oldu (bk. BÜYÜK TAARRUZ, BAŞKUMANDANLIK MEYDAN MUHAREBESİ, İSTİKLÂL HARBİ).

Türk ordusunun zaferi gerçekten de pek muhteşemdi. Bu ordu, çelik iradeli, sağlam mantıklı ve dünya tarihinin ender stratejileri arasında yer alan Mustafa Kemal Paşa’nın siyasi ve askeri dehasıyla yurdunu istilâ eden ve onu köle haline getirmek isteyen 200 000 kişilik Yunan ordusunun % 65’ini yok ederek İzmir’i ve bütün Batı Anadolu’yu kurtarmıştı. Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan, 1176’da Sandıklı civarında Myriokefalon’da Bizans imparatoru Manuel Komnenos’u yenilgiye uğratmakla Anadolu’nun Türk milletinin yurdu olduğunu nasıl tespit etmişse, şimdi Gazi Mustafa Kemal Paşa da aradan 746 yıl geçtikten sonra aynı gerçeği bir defa daha tescil etmiş bulunuyordu.

Zafer, çağın büyük devletlerine, İtalya, Fransa ve İngiltere’ye Türk gerçeğinin kabul edilmesi mecburiyetini getirmişti. Bunun sonunda da 11 ekim 1922’de imza edilen Mudanya mütarekesi (b. bk.) ile kasım 1914’te açılan I. Dünya Savaşındaki Türk harbi sona ermiş oldu.

Bu zafer, esir ve mağlûp milletlere de ümit ve cesaret veren bir başlangıçtır. Sözü, bir Alman generalinin intibalarıyla bitirmek yerinde olacaktır: “Zafer neşesiyle sermest bir diplomasinin hükmünü sarsılmak bilmeyen bir azimle “hayır” diyerek yırtan ve yüzlerine fırlatan, istiklâl mücadelesini yapan Türk milleti önünde saygıyla eğilmeliyiz.”

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: 1922’de Türk ordusunun İzmir’e girişi

Gazi Mustafa Kemal Paşa ise, Türk zaferi için şöyle demektedir: “Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık düşüncesinin ölmaz anıtıdır. Bu eseri vücuda getiren bir milletin çocuğu, ordusunun başkomutanı olduğundan sonsuz ölçüde mutlu ve bahtiyarım.”

28 ekim 1922 günü batılı devletler İstanbul ve Ankara hükümetlerini barış için Lausanne’a davet ettiler. Bu davette İstanbul hükümeti başkanı Tevfik Paşa birlikte hareket edilmemesini çok sakıncalı buluyordu. Öte yandan bu davet, Vahideddin’i de umuda düşürmüş ve harekete geçmesine sebep olmuştu. Bu maksatla da ön görüşleri tespit etmek üzere Ankara’dan yetkili birinin İstanbul’a gönderilmesini istedi. Bu davranış, Ankara’da hükümet biçimi üzerinde yeniden tartışmalar açılmasına sebep oldu. Türk milletinin üç buçuk yılı bulan ağır fedakârlıklarla sağlamış olduğu zafere ortak çıkan İstanbul hükümetine ve kendisini hâlâ padişah sanan Vahideddin’e, Türkiye Büyük Millet Meclisine haklarında ne düşündüğünün bildirilmesi zamanını getirmişti.

Gazi Mustafa Kemal Paşa büyük *Nutuk*’unda bu gelişmeyi şöylece dile getirmektedir:

“28 ekimde itilâf devletleri tarafından Lausanne’da toplanacak olan barış görüşmelerine çağrıldık. İtilâf hükümetleri hâlâ İstanbul’da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle birlikte konferansa davet ediyordu. Bu ortak çağrı olayı saltanat-ı şahsiyenin kesinlikle ortadan kaldırılması işlemini sonuçlandırmaya sebep oldu. Gerçekten de 1 ekim tarihli kanun gereğince hilâfet ile saltanat birbirinden ayırt edildi. İki buçuk yılı aşan bir zamandan beri gerçekte hükümet eden saltanat-ı milliyeye teyit olundu. Hilâfet sarih bir hukuka sahip olmaksızın bir süre daha bırakıldı.”

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 30 ekim 1922 günü 80 arkadaşı ile birlikte meclisi “Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığını, yeni bir Türkiye devletinin doğduğunu, teşkilât-ı esasiye kanunuyla, hükümranlık hakkının millete ait bulunduğunu” belirten bir önerge verdi. Ertesi gün de Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısında, Osmanlı saltanatının kaldırılması gerektiğini uzun boylu açıkladı. Mecliste de bu zorunluluğu tarihî delillerle anlatarak verilen önergenin kabul edilmesini istedi. Bu maksatla verilen önergeler Anayasa, Şeriye ve Adalet komisyonları üyelerinden oluşan ortak komisyona havale olundu.

Bu safhada Mustafa Kemal Paşa, konuşmaları bir köşeden izliyordu. Komisyonadaki hocaların bir kısmı hilâfetin saltanattan ayrılamayacağı fikrini ilmî delillerle savunmaya kalkışınca, Mustafa Kemal Paşa söz alarak, “hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilmin gereğidir diye görüşme yoluyla ve tartışmayla verilmez. Hâkimiyet ve saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı. Bu baskılarını da altı yüz yıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi Türk milleti bu saldırganlara hadlerini hatırlatarak hâkimiyet ve saltanatını, onlara baş kaldırarak ellerinden gerçek biçimde almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu, millete hâkimiyet ve saltanatını bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız konusu değildir. Sorun, aslında bir oldu bitti olan gerçeğin belirtilmesinden ibarettir. Bu, er geç olacaktır. Burada toplananlar, meclis ve herkes olayı tabii karşılarsa fikrimce uygun olur. Aksi takdirde yine gerçek, yöntemine göre belirlenecektir. Ancak muhtemeldir ki, birtakım başlar kesilecektir”

demmişti. Bu açıklama ile komisyonun yersiz bir yöne saptırması önlenmiş oldu.

Saltanatın sonu : 1 kasım 1922’de Türkiye Büyük Millet Meclisinin oy birliği ile aldığı kararla saltanat-ı şahsiye ortadan kaldırıldı. Fiilen 30 ekim 1918 Mondros mütarekenamesiyle yıkılmış bulunan Osmanlı saltanatı bu kararla resmen de sona ermiş oluyordu. Meclisin halka ve dünyaya ilân edip yayınladığı karar metni şöyledir:

1. Anayasa ile Türkiye halkı, hâkimiyet ve hükümranlık haklarını kendisinin gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevî kişiliğinden kopmaz, parçalanmaz ve devredilmez bir bütün olarak temsile ve bu hakları gerçekten kullanmaya ve millî iradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyet tanımamaya karar vermiş olduğundan, Misak-ı Millî hudutları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka bir hükümet biçimi tanımaz. Buna göre Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyeye dayanan İstanbul’daki hükümet biçimini 16 mart 1336 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe göçmüş saymaktadır.

2. Hilâfet, hanedan-ı âl-i Osman’a ait olup halifelîge Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın bilgi ve ahlâk bakımından en olgun ve temiz üyesi seçilir. Türkiye devleti hilâfet makamının dayanağıdır.

Bunun üzerine 3 kasımda Tevfik Paşa kabinesi istifa etmekle yeni Türkiye bir halk devleti olarak Cumhuriyete doğru bir adım daha atmış olduğu gibi, barış konferansında Avrupa diplomasisinin iki başlı bir devleti kullanma emelleri de kesilip atıldı.

17 kasımda Vahideddin’in İngiltere’ye sığınıp “Mala-ya” zirhlısı ile kaçış üzerine Şehzade Abdülmecid Efendi meclis tarafından halifelîge seçildi.

21 kasım 1922’de Lausanne’da barış görüşmelerine başlandı (bk. LOZAN ANTLAŞMASI).

Bu sırada Türkiye, barıştan sonra ve yeni hüviyetiyle yeni bir devlet olarak başlatacağı kalkınmanın araştırmaları içinde idi. Ülke, yedi buçuk yıl süren Dünya Savaşı ve daha önceki savaşların maddî ve manevî yıkımlarıyla perişan halde idi. General Harbord’un dediği gibi, her taraf büyük bir ıssızlık içindeydi. Mustafa Kemal Paşa da İzmir’te gazetecilerle ülke sorunları üzerinde konuşurken 6,5 veya en çok 8 milyon insanın kalmış olduğunu, bunların da sıtma, verem, frengi gibi bulaşıcı hastalıkların tehdidi altında bulunduğunu söylüyordu. Millî eğitim, bayındırlık, yol, ziraat, hayvancılığın geliştirilmesi ve daha pek çok sorunlar vardı. Bir başka sorun da siyasî ortamda biçimlenmekte idi.

Mustafa Kemal Paşa’ya karşı gelişen bu muhalefette iki unsur dikkati çeker. Bunlardan biri, onun elde ettiği başarıları çekemeyen, kıskanan, onun üstün kişiliğinden tedirgin olan, aralarında hatta en yakın fikir ve silâh arkadaşları da bulunan bir kısım politikacı ve askerlerdi. Ötekiler ise Mustafa Kemal Paşa’yı soyutlayarak İttihad ve Terakki partisini yeniden iktidara getirme hayalini taşıyanlardı. Birinci Meclisin süresi de dolmaktaydı. Seçimlere gidilmesi gerekiyordu. Muhalefler bu gelişmeyi de değerlendirerek bir seçim tasarısı hazırladılar. Bu tasarı milletvekili olabilmek için seçim dairesi ahalisinden olmak veya seçim çevresi içinde en az beş yıldan beri yerleşmiş bulunmak kaydını getiriyordu. Bu madde doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa’yı seçilmek gibi bir vatandaşlık hakkından mahrum bırakmak için tertiplenmişti. Türk milletinin

kadirbilirlik geleneklerine aykırı, nankörlüğün ifadesi olan bu maddeye Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisi büyük oldu. Kanun meclisten çıkamadı. Ama parlamentoda kendisiyle anlaşacak, fikirlerini savunacak bir heyetin bulunması mecburiyeti de ortada idi. Bu maksatla hâlâ başkanı bulunduğu, memleket içinde sağlam bir teşkilâta sahip olan ve Kurtuluş Savaşında büyük hizmetleri görülen Müdafaa-i Hukuk derneğine dayanarak yeni Türkiye'nin ilk siyasi partisi olan Halk Partisi'ni kurdu. Dernekler kanununa göre, parti 9 Eylül 1923'te resmen tescil edildi. Birinci Meclis seçime karar vererek dağıldıktan sonra yeni bir anayasa çalışmaları başlatan Mustafa Kemal Paşa, devlet başkanlığı makamı ile Büyük Millet Meclisi başkanlığı makamını kaynaştırmış bulunan o günkü şeklin sakıncaları üzerinde duruyor, esasen bir Cumhuriyet olan hükümet biçiminin daha güçlendirilmesi için artık Cumhuriyetin apaçık ilân edilmesini istiyordu.

Bu arada yeni bir tartışma konusu da başşehir sorunu idi. Ortalıkta Mustafa Kemal Paşa'dan başka Ankara üzerinde duran pek kimse yoktu. En cazip görünen de İstanbul'a dönmektir.

Cumhuriyet: Yeni seçimlerden sonra Halk Partisi'nin büyük çoğunluğuyla İkinci Büyük Millet Meclisi açıldı. 14 ağustos 1923'te kurulan Fethi Bey kabinesine karşı daha ilk günlerde bir muhalefet başgösterdi. Öyle olduğu halde 13 ekimde İsmet Paşa ve arkadaşlarının verdiği önerge ile Anayasa'ya "Türkiye'nin idare merkezi Ankara'dır" maddesinin eklenmesiyle başşehir sorunu çözülmüş oldu.

25 ekimde Fethi Bey kabinesi düştü. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa kabine üyelerini toplayarak bakanlığa tekrar seçilecek olurlarsa kabul etmemelerini onlardan istedi. Maksudı muhaliflere hükümet kuramayacaklarını ispatlamaktır. Nitekim 28 ekime kadar muhaliflerin sürdürdüğü çalışmalar sonuç vermedi. Bu kabine krizini vesile itihaz eden Mustafa Kemal Paşa o akşam yemekte "Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz" müjdesini verdi. Yemekten sonra dışişleri bakanı İsmet Paşa ile birlikte bir tasarı hazırladı. Yürürlükte olan 20 ocak 1921 tarihli anayasanın 1. maddesinin sonuna "Türkiye devletinin şekli-i hükümeti Cumhuriyettir" fıkrasının eklenmesi öngörülüyordu. Ertesi 29 ekim günü tasarı önce Halk Partisi grubunda görüşülerek kabul olundu. Sonra da meclis gündemine getirildi ve "Yaşasın Cumhuriyet" sadaları arasında 20,30'da kabul edildi. Hemen cumhurbaşkanı seçimine geçildi ve oy birliğiyle 20,45'te Ankara milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı oldu. Böylece 24 nisan 1920'de doğan, fakat bugüne kadar adı konmayan yeni Türk devleti, adını da bulmuş oluyordu.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden günümüze kadar çeşitli iç ve dış sorunlarla karşılaşmış, ayaklanmalar, ihtilaller geçirmiş, fakat oturtulduğu fazilet ilkesiyle her gün bir parça daha yükselerek Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı yanmış, yıkılmış, harabeye dönmüş vatani, vatanı kalkındırmada daima başarılı olmuştur.

Cumhuriyet tarihinde dönemler: Altmış yılı bulan Cumhuriyet tarihi üzerinde görüş belirlenler, bu tarihi bir takım dilimlere ayırmak çabasında olmuşlardır. Ama günün iktidarlarına yaranmak kokusu veren, Atatürk devri, Milli Şef devri, 14 Mayıs, İkinci Cumhuriyet devri gibi adlarla Cumhuriyet tarihini dönemlere ayırmak çabası geniş halk kitlelerinde itibar görmemiştir.

Filhakika 1938'e kadar süren Atatürk'ün önderliğindeki kalkınma ve inkılaplar devri ile daha sonra 1945'ten itibaren başlayan demokrasiye giriş, karakteristikler bakımından farklılıklar gösterir. Öyle ki demokratik Cumhuriyet yöntemine yönelirken zaman zaman iktidarlar, Atatürk ilkelerinden tavizler vermekle namus sözüyle bağlı oldukları bu ilkelere ters düşmüşlerdir. Şu halde, Cumhuriyet tarihi bizce iki döneme bölünebilir. 1923'ten 1945'e, yani İsmet İnönü'nün başkanlığının ikinci bölümüne kadar Atatürk ilkelerinin hâkim olduğu dönem ve ondan sonra demokrasi denemeleri dönemi ki, bu denemeler günümüzde de devam etmektedir.

Atatürk ilkeleri ve inkılaplar: Yüz bir top atışıyla ülkede kutlanan ve dünyaya ilân edilen Cumhuriyet hükümetlerinin ilkinin İsmet Paşa (İnönü) kurdu. İsmet Paşa'nın bu ve bundan sonraki hükümetleri Gazi Mustafa Kemal'in başlattığı inkılapların kanunlarını meclisten geçirmek ve dikkatle uygulamakta başarılı olmuşlardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, kurduğu ve cumhurbaşkanı olarak sorumluluğunu yüklediği Cumhuriyete değil karşı çıkacak, gölge dahi düşürecek her hareketi, her fikri, her davranışı titizlikle izlemiş ve onu korumak için her tedbiri anında almıştır.

On dört yüzyıllık İslâm kültürüne dayanan, yedi yüzyıllık bir saltanatın geleneklerini yok etmek, onun yerine çağdaşlaşmaya yönelen ve bir halk idaresi kurma çabasında olan Cumhuriyet, başlı başına bir inkılaptı. Buna bütün vatandaşların elbise değiştirir gibi intibak etmeleri, benimsemeleri, savunmaları beklenemezdi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet için özellikle dinî kuruluşlardan güç alarak biçimlenecek muhalefeti güçsüz ve silâhsız bırakmayı öngörmekte idi. Bir saltanat yıkılmış, fakat onun bütün müesseseleri henüz ayakta durmakta idi. İşte Orta Çağ'dan gelen bu çeşit müesseselerin yıkılışları Türk inkılabını tamamlayan teşebbüsler manzumesidir ki, daha sonra Kemalizm, Atatürkçülük gibi adlar alan Atatürk ilkelerinin doğuşuna kaynaklık etmişlerdir.

Eski saltanat-ı şahsiye ile bağlantılı kuruluşların başında hilâfet (b. bk.) müessesesi gelmekte idi. Nitekim Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesinden kısa bir süre sonra, kimi tutucu çevrelerin hilâfet bünyesinde saltanat-ı şahsiyeyi canlandırma gayretlerine kalkıştıkları görülür. Abdülmecid Efendi de davranışlarında, yazılarında, zahid ve dindar bir İslâm milleti görünüşünden çok, Osmanlı hanedanının geleneklerini yaşatan bir hüviyette görünmeyi tercih etmekte idi. Bazı politikacılar halifenin hak ve yetkilerinden söz ediyorlar, eski milletvekillerinden Hoca Şükrü Efendi ise yazdığı risale ile halifenin şerî haklarını savunuyordu.

Millî hâkimiyeti, dolayısıyla Cumhuriyeti tehdit eden bu görüşlerin kuvvetlenmeden ortadan kaldırılması lâzımdı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, önce İzmir'de topladığı kordolu komutanlarıyla bu konuyu tartıştı. Onların görüşlerini tespit etti. Orada Türk inkılabının en önemli aşamalarını meydana getirecek olan halifelik ile Şeriye ve Evkaf vekâletinin kaldırılması, öğretim kurumlarının birleştirilmesi (Tevhid-i tedrisat), Genel Kurmay başkanlığının da Bakanlar Kurulu dışında bırakılmasına dair dört önemli karar alındı.

Meclis bu kararları 3 mart 1924 günü onayladı. Böylece Türkiye Cumhuriyetine çağdaşlaşma yönünden ters dü-

şen halifelik ile onun en güçlü dayanağı olan medreseler ortadan kaldırılmış oluyor, Türkiye Cumhuriyetinin Müslüman tebasının dinî hayatını tanzim etmek üzere başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslâm vakıflarını yönetmek üzere de Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuş bulunuyordu.

Halifelüğün kaldırılmasıyla yeni Türkiye'nin dış politikada saldırgan bir devlet olmayacağı da vurgulanmakta idi. Esasen Mustafa Kemal Paşa, bu tartışmalar sürüp giderken, yani hilâfetin hukuk bakımından durumu, bir din kuruluşu mu, yoksa bir dünya kuruluşu mu olduğu konuları yanında, halifenin bütün Müslümanları kendi yönetiminde toplamak için Türkiye hükümetinin müzaheretini beklememesini ve Türk ordularının emrine verilemeyeceğini belirtmekte idi. Hilâfet aslında İslâmın cihat ve gaza ilkelerine, hele esir Müslüman halkların kurtarılması amaçlarına yöneldiği anda, o tarihlerde Müslüman ülkeleri sömürge haline getirmiş bütün Batı Avrupa devletlerini karşısında bulacaktı. Hilâfetin kaldırılmasıyla yurt içinde Cumhuriyetin ve hâkimiyet-i milliyenin iyice yerleştirilmesi sağlandığı kadar Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası da berraklaşmış oldu.

Yeni Türkiye'nin çağdaş bir devlet ve Türk toplumunun çağdaş bir topluluk olabilmesi için medenî hayatı tanzim eden kanunların ele alınması gerekli idi. Halifelüğün kaldırılması hukuk alanında bu gibi düzenlemelere kolaylık sağlayan bir ortam meydana gelmişti. Türkiye'de aileyi, kişileri toplum içinde yeniden biçimleyen 'Medenî Kanun 17 şubat 1926'da çıkarıldı. Bu kanunla Türk milleti ümmet çağından çıkmış oluyor, bütün dünya milletlerinin ortaklık ettiği çağdaş medeniyete girmiş bulunuyordu. Aynı kanunla yüzyıllardan beri silik bir durumda bırakılmış olan Türk kadını kocasının yanında eşit haklarla yeni Türk ailesini kurmada tam yerini almış oldu. Türk vatandaşları hangi din ve mezhepte olurlarsa olsunlar hak ve vatandaşlık ödevleri bakımından eşit hale geldiler. Yine bu kanun, Türkiye'deki Hristiyanları İslâm hukukuna karşı savunma amacıyla yapılan dış müdahalelere de son verdi (bk. TÜRK MEDENÎ KANUNU).

Türkiye'yi batı medeniyetine katılmış bir ülke haline getirmede cehaletin ortadan kaldırılması başlıca ilke olduğuna göre, bu çabada en büyük engeli oluşturan alfabe konusu ağırlık taşıyordu. Türklerin İslâmiyeti kabul etmeleriyle birlikte kendi âlfabeleri olan Uygur alfabesini

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Atatürk, şapka inkılâbını başlattığı Kastamonu'da

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Mustafa Kemal Paşa Adana'da

unutarak Arap alfabesini kabul etmeleri de gerçekleşmişti. Ancak bu alfabe Türk dilinin kurallarına uygun bir alfabe olmadığından öğrenilmesinde, hele Türkçe sözleri yazmada büyük zorluk yaratıyor, bu da okuma ve yazma yoluyla eğitilip cehaletten sıyrılmayı engelliyordu.

1860 tarihinden beri Türk aydınları bir alfabe ıslahı sorunu üzerinde durmakta idiler. Hatta I. Dünya Harbinde Enver Paşa bir çeşit uygulama da yapmıştı. Ancak Arap alfabesinin Türk diline intibakı bir türlü olmadı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, her inkılâp hareketinde olduğu gibi, yazıda da radikal bir tutum izledi. Bu tutumun iki yönü vardı: Türk diline yakın Latin alfabesinin seçilmesi, inkılâp kanunlaşmadan önce halkın göstereceği tepki.

Halkın tepkisi gerçekten de büyük oldu. Yeni alfabe daha kanunlaşmadan halkça benimsendi. Nitekim başbakan İsmet Paşa bu benimseyişi mecliste şöyle dile getiriyordu: "Hiçbir kanun tasarısı görüşüldüğü sırada aynıyla uygulanacağına ve büyük sonuçlar vereceğine bu kadar kesinlik kazanmamıştır. Yani hiçbir kanun konuşulduğu sırada memlekette candan kabul olunacağına, içten uygulanacağına, geniş ve olumlu sonuçlar vereceğine bu anda hüküm verilmesi mümkün değildir. Arkadaşlarım, bu harfler için millette gördüğümüz bu ilgi ve benimseme, başlıca şu noktayı açıklar ki, o da bir an önce okuyup yazmak, bilgisizlikten kurtulmak için taşıdığı isteğin derin, geniş ve candan oluşudur" (T. B. M. M. Tutanağı I. Oturum. 1 kasım 1928).

Yeni Türk alfabesinin en büyük özelliği, Türk dilini Arapça ve Farsçanın hâkimiyetinden kurtarıcı oldu. Türkçeye yerleşmiş bulunan bu iki dilden aktarılan sözler eski alfabede olduğu gibi benliklerini gösteremiyorlar, tersine Türkçe sözler arasında eriyorlardı. Yine bu alfabe ile Türkçenin yabancı sözlerden arındırılması ve kendi kaynaklarıyla zenginleştirilip beslenmesi, yani 1908'de başlayan dilde sadeleşme hareketi daha da güçlendi. Bu gelişme sonunda Türk Dil Kurumu (b. bk.) doğdu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın fikrî kalkınmada üzerine titizlikle eğildiği bir konu da milli tarih sorunu olmuştur. Ümmet devri tarih anlayışı yerine Türklerin tarihi akışlarını ve onun için de Türkiye'nin arkeolojik çağlardan itibaren kendi tarihini inceleyen bir tarih görüşü meydana

getirildi. Böylece Türk milliyetçiliğini besleyecek bir ortam yaratıldı. Türk tarihini bütün safhalarıyla araştırmak üzere de Türk Tarih Kurumu (b. bk.) kuruldu.

Fikrî kalkınmada sanata da ayrı bir değer verilmiştir. Resim, heykel, müzik alanlarında sanatçı yetiştirmek ve çağdaş sanatlardan Türk halkına yeni zevkler kazandırmak amacıyla kurulan konservatuvar ve akademiler, bugün artık Türk sanatının çağdaş dünya sanatı arasında yer almasına öncülük eden kurumlar olmuşlardır.

Türkiye'nin çağdaşlaşmasını tek emel ve ilke olarak ele alan Mustafa Kemal Paşa, çağdaşlaşmada her unsur üzerine eğilmiştir. Söz gelimi, milletlerarası sayı ve ölçülerin benimsenmesi, milletlerarası saat ve takvim birimlerinin kabulü, hafta tatili günlerinin cumartesi ve pazara çevrilmesi, kişilerin lâkap ve takma adlar yerine soyadlarıyla tanınmaları, çağdaş kılık ve kıyafetin benimsenmesi, giderek batı ülkelerinde bir aşağılama sembolü haline gelen fesin çıkartılarak şapkanın giyilmesi bunlara birer örnektir. Bu değişikliklerle Türk toplumu kabuk değiştirircesine çağdaş dünya hayatının değerlerini benimsemiş ve bu yolda yavaş yavaş yeni ve dinamik bir toplum meydana getirmiştir. Böyle bir gelişme süresi içinde geçmiş Osmanlı toplumunun son kalıntıları da tarihe mal olmuştur.

İslâm dininin emir ve yasaklarının Arap diliyle yazılı olması, bu emir ve yasakların yorumu ve halka duyurulması, özellikle Arap yarımadası dışındaki Müslümanlar arasında bir teşkilâtın doğmasına ve geniş ölçüde yayılmasına yol açmıştı (bk. TARİKAT). Hankah, tekke, zaviye gibi ad alan bu kuruluşlar, çevrelerindeki toplulukları eğiten kurumlar olarak doğmuşlar, İslâmlığı sevdirmek ve benimsetmek için de özellikle şiir, müzik ve raks sanatlarından yararlanarak geçmişte büyük hizmetlerde bulunmuşlar, Türk edebiyatının, musikisinin gelişmesine büyük katkılar yapmışlardır. Ancak, imparatorluğun çöküşü yıllarında bütün Türk-İslâm kurumlarının paralelinde bunlarda da bir çöküntü oldu. Birer ahlâk kurumları oldukları halde zamanla ahlâksızlık, sömürü yatakları haline geldiler. Muskacılık, üfürükçülük, cincilik gibi hurafelerle halkın cahil kalmasında etkileri oldu ve bu görünüşleriyle çağdaş medeniyetin dışında kaldılar. Dinî olmadıkları halde din sömürsü yapan bu kurumların da kaldırılması tabii bir sonuç olmuştur.

Ekonomide kalkınma: Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde sosyal alanda ve fikrî düzeyde çağdaşlaşmaya yönelik inkılaplar dizisini böylece özetledikten sonra, Türkiye'nin maddî değişmesine değinebiliriz.

Cumhuriyet kurulduğu zaman miras aldığı ülke, sürekli savaşların yol açtığı maddî çöküş yanında özellikle düşman istilâsına uğrayan bölgeler yanmış yıkılmış ve ıssızlaşmıştı. Söz gelimi I. Dünya Savaşından önce beş milyon kadar insanın yaşadığı tahmin olunan Doğu Anadolu'da şimdi 3 milyon civarında insan kalmıştı.

Batı Anadolu'daki durum daha da acıklı idi ve Sakarya'nın batısındaki topraklarda 2 milyon kadar insanın yaşadığı sanılıyordu. Kuzey ve güneyi ile birlikte bütün Anadolu'da 8, 8,5 milyon insanın varlığı kabul edilmekte idi. Bu nüfus azlığı Londra ve Lausanne konferanslarında söz konusu olmuş, Venizelos, Balkan yarımadasında dört devletin barınabildiğini, ondan üç kat büyük Anadolu yarımadasında Ermeni, Türk ve Yunan nüfusunun rahatlıkla yaşayabileceğini ileri sürmüştü. Lausanne'da ise Curzon,

Ermenilere doğuda millî bir yurt içinde özerklik verilmesini ileri sürerken yine bu nüfus azlığına dayanmıştı. Bu konunun zaferden sonra Atatürk ve aydınlar tarafından da ele alındığı görülür. Hatta bazı aydınlar Ural-İdil bölgesinden, Orta Asya'dan nüfus aktarılmasının gerekli olduğundan söz etmekte idiler.

Cumhuriyet hükümetleri, gerçekçi olmayan bu görüşlere karşı, her şeyden önce, verem, sıtma ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve yüksek oranda olan çocuk ölümlerini azaltmakla, Kafkasya, Yunanistan ve Bulgaristan'dan göç edenleri özendirme ile Türkiye'de bir nüfus potansiyeli meydana getirmeye çalıştılar.

Sağlık savaşının ilk sonucu 1927'de yapılan nüfus sayımı ile alındı. On milyondan az olan nüfus o tarihte 13 643 000'e yükselmisti.

Sağlık savaşı durmadan sürdürülmekle Türkiye'de yıllık nüfus artışı % 0,31'e kadar yükselmiş ve aile planlaması sorunu ortaya çıkmıştır. Bu gelişmenin sonunda da nüfus artışı bugün % 0,29'da seyretmektedir.

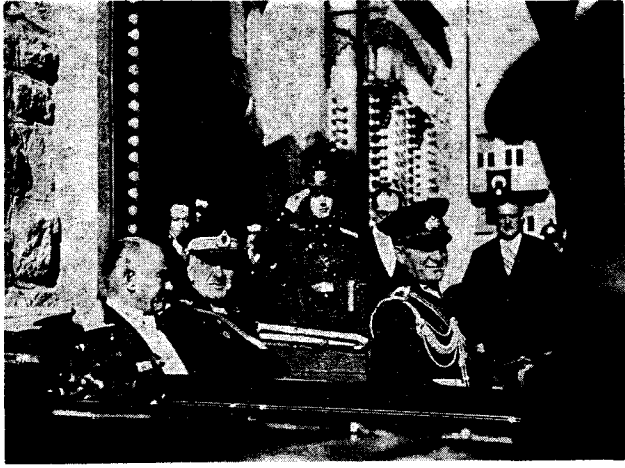
Mustafa Kemal Paşa, daha Kurtuluş Savaşında bu savaşın amacını "tam bağımsızlık" deyimiyle belirliyordu. Bir konuşmasında "tam bağımsızlık denildiği zaman elbette siyasî, malî, ekonomik, hukuk ve askerlik alanlarında tam özgürlük, tam serbestlik demektir" diyordu.

Yeni Türk devleti kurulduğu günden beri bu amaca yönelmişti. Büyük zafer askerlik alanında, Lausanne antlaşması siyasî alanda, kabotaj hakkının alınması deniz ticaretinde, Düyun-i Umumiye'nin tasfiyesi malî alanda, medenî hukukun kabulü hukuk alanında bu bağımsızlığı gerçekleştiren merhaleler oldu.

Ülkenin kalkındırılması, yeraltı ve yerüstü kaynakların işletilmesi, fikrî ve kültürel alanda yapılan inkılapları yaşıatabilmek için başlıca maddî temel unsurlar idi. Bu maksatla Mustafa Kemal Paşa, İzmit'te İstanbul gazetecileriyle yaptığı sohbetinde bütün halk tabakalarının çiftçi, zanaat-kâr, tüccar vb. toplanarak İzmir'de bir iktisat kongresi yapacaklarını haber veriyordu. Gerçekten de bu kongrede memleketin kalkınması için çok çeşitli teklifler öne sürülmüştür. Kongrenin bir özelliği de ilk defa Türk kadınlarının böyle ülke sorunlarının tartışıldığı bir kongreye katılmaları ve görüş belirtmeleri olmuştur. Kongrede ekonomik tedbirlerin yanıbaşında alfabe değişikliğinin yapılması gibi fikrî konularda da teklifler getirilmişti. Kongrenin ekonomi konularında iki temel ilkeyi benimsediği görülür. Bunlardan biri bankacılığı geliştirerek Türkiye'de güçlü bir özel sermaye kurulmasını sağlamaktı. Ötekisi de enerji kaynakları, yeraltı servetleri, kara, hava ve demir yolları gibi stratejik, yani devlete yaşama gücü verecek kaynakların devlet eliyle kurulması ve işletilmesi ilkesi idi. Bu ilke, daha sonra devletçilik adıyla Atatürk ilkeleri arasında yer alacaktır.

Böylece Mustafa Kemal Paşa, sosyalizm ve faşizm gibi o günlerde dünyayı etkileyen ekonomik sistemlerin dışında yeni bir yol buldu ki, bugün de Türkiye, karma ekonomi kavramıyla o yolu izlemektedir.

Yeni Türkiye'nin kalkınmasında yol sorunu önemli bir yer almakta idi. Kara, deniz ve demir yolları bakımından memleket yetersizdi. Yolsuzluk hem tarımın genişlemesini engelliyor, hem de ticarete engel oluyordu. Üretilen mallar pazarlanmadığı için üretim gelişmiyor, mahallî ihtiyaçlar ölçüsünde kalıyordu.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ : Atatürk ve Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak

İsmet Paşa hükümetleri yol sorunununda önce demir yollarına ağırlık verdi. Türkiye'de devletçiliğin ilk uygulanması böylece başlamış oldu. Bunu Alman ve Fransız şirketleri elinde bulunan Osmanlı devlet demir yolları şebekesinin devletleştirilmesi izledi. Devletleştirme, elektrik santralleri, liman idareleri, Zonguldak kömür işletmesi vb. alanlarda devam etti. Kara yolları üzerinde ise 1950'lerden sonra Demokrat Parti iktidarı döneminde büyük bir hamle yapılacaktır.

Tarımın geliştirilmesinde bir inkılâp değeri taşıyan aşar usulünün kaldırılması büyük bir merhale teşkil etti. Çiftçiler böylece mültezimlerin elinden ürettiklerini kurtarmış ve malına sahip olacak hale getirilmişti. Ziraat Bankası'nın bütün yurtta geniş bir kredi politikası izlemesi, devlet üretme çiftliklerinin kurulması, tarım kooperatiflerinin yaygınlaştırılması, Türkiye'nin temel karakteri olan tarımcılığın kalkınmasında etkin oldu.

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde, yine İsmet Paşa'nın kabinesinde, ilk defa 1932'de, kalkınma için beş yıllık plan yapıldı. Bu planla Türkiye'de şeker sanayiinin, demir-çelik sanayiinin, tekstil sanayiinin doğduğu görülür.

Dış ve iç gelişmeler : Atatürk, büyük bir asker ve kahraman, başarılı bir komutan olduğu kadar bir barış adamı idi. Gerek Milli Mücadelede savaşın en kızıştığı Sakarya döneminde olsun gerek büyük zafer kazanıldıktan sonra olsun, bütün cumhurbaşkanlığı süresince o, barışçı bir politika izlemiştir. Sakarya zaferinden sonra mücadeledeki amacı belirtirken : "Biz, millî sınırlarımız içinde hür ve bağımsız yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz" diyordu. Bir konuşmasında da : "Savaş, zorunlu ve gerekli olmalıdır. Gerçek inancım şudur. Milleti savaşa götürünce vicdanım da azap duymaktayım. Öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye savaşa girebiliriz. Ama milletin hayatı tehlikeye uğramadıkça savaş bir cinayettir" demiş ve Türk halkına "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini parola olarak bırakmıştır.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti vatanın iç ve dış düşmanlarına karşı her zaman güçlü ve kalabalık bir ordu beslemekte tereddüt etmediği gibi, millî sorunları anlaşmalar yoluyla çözmeyi tercih etmiş ve barışçı bir devlet hüviyetini daima korumuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında gelişen Türkiye Cumhuriyeti, bu anlayışla dünya barışının korunması için kurulan Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti)'a katılmayı ilk hedef aldı. Ondan sonra da kendi toprakları bakımından Lausanne'da askıya alınan Musul, Boğazlar ve Hatay konularını bu milletlerarası kurulda çözmeyi ilke edindi.

Yeni cumhuriyetin önünde başlıca dış mesele olarak Musul meselesi bulunuyordu. Misak-i Milli sınırları içinde bulunan Musul, Mondros mütarekesinin imzalanmasından az sonra İngilizler tarafından işgal edilmiş ve Lausanne'da da çözümlenememişti. İngiltere mandasında kurulan Irak krallığına bağlanan Musul vilâyetinin başlıca yeraltı serveti olan petrol, bu anlaşmazlıkta rol oynamakta idi. İngiltere, petrolün Türkiye eline geçmesiyle bu güçlü milletin elde edeceği ekonomik üstünlüğü, Orta Doğu'da sarsılacak itibarını düşünerek konuyu gittikçe çözülmez bir hale getirdi. Bir yandan işgali altında bulunan topraklardaki kabile şeyhlerini para ve çeşitli vaatlerle kazanmaya çalışırken, Türkiye'de de Şeyh Said ve Ağrı isyanları gibi ayaklanmalara, ağa - Ermeni iş birliği olan Hoybun tertiplerine kalkıştı. Hakkâri vilâyetinde yaşayan Süryanî Hristiyanları Türkiye Cumhuriyetine karşı ayaklanmaya kışkırttı.

Musul vilâyetinde Milletler Cemiyeti'nin yaptığı plebisit istenilen sonucu vermeyince, İngiltere'nin Akdeniz filosu Mersin limanı önüne gelerek Türkiye'yi savaşa tehdit etti. Bu konuda Gazi Mustafa Kemal Paşa, gazetecilerle yaptığı bir konuşmada şöyle der : "Evet. Mütarekede Musul bizim elimizdeydi. Sonra bir İngiliz generali bizim pašamızı aldatarak Musul'a gelip oturdu. Ama biz, Musul'u Misak-ı Milli sınırları içine almıştık. Ondan kolay kolay vazgeçmedik. Musul bizim için topraklarında sakladığı petrollerden daha önemli bir vatan parçasıydı. Türk kültürünün geliştiği eski bir şehirdi. İngiltere ise Musul'un Irak için çok değerli olduğunu söylüyordu. Musul'u bırakmamak görüşü İngilizlerde hâkimdi. Adeta bu, I. Dünya Savaşındaki İngiliz zaferinin bir nişanesiydi. Bize, Musul petrol ürünlerinden pay alma vaadinde de bulunmuşlardı. Musul'u kaçırmamak için ellerinden geleni yaptılar. Bütün bunları biliyorsunuz. Ne yapabildim? Milletimi bunca savaştan sonra, bu defa İngiltere ile savaşa mı atmalıydım? Emin olun, biz Musul vilâyetini kolayca işgal edebilirdik. Ordumuz hazır. Ama sonu olmayan bir maceraya giremezdim."

İşte Gazi Mustafa Kemal Paşa, gerçekçi ve barışçı dünya görüşüyle Musul petroleri üzerinde Türkiye'ye tanınacak haklar, Telafer, Musul ve Kerkük Türklerinin kültürel hakları saklı kalmak üzere 1925'te Ankara'da Türkiye ile Irak krallığı arasında Hakkâri ili Türkiye'de kalmak şartıyla bir antlaşmaya vardı. Hakkâri'de yaşayan Süryanîler de İngiltere propagandasına uymanın akıbetini gördüler. Irak'a göç etmek zorunda kaldılar. Böylece bölgede Ermenilerden sonra hiçbir Hristiyan unsur kalmadı. Türkiye'nin batısında, bütün kıyı şeritlerinde olduğu gibi, doğusu da sadece Müslüman halkın yurdu haline getirildi. Anadolu'nun gerçekten İslamlaşması, Türk fethinden 850 yıl sonra tam anlamıyla gerçekleşmiş oldu.

İngiltere, Mondros mütarekesiyle XIX. yüzyılın başından beri Akdeniz hâkimiyeti üzerinde en zayıf kaldığı noktalardan biri olan Türk boğazlarına yerleşme planını gerçekleştirdiğini sanmaktaydı. Ne var ki, Anadolu'da şahlanan Türkler, İngiltere'ye ne padişah hükümetini, ne Ermeni, ne de Yunan ordularının desteğine rağmen bu planı uygulama fırsatı vermemişlerdi. Sèvres antlaşmasına göre tabiatıyla İngiltere'nin yönetiminde kurulacak, bayrağı, ordusu, donanması olan Boğazlar emniyeti komisyonu da teşekkül edememişti. Mudanya konferansında Türkiye, Doğu Trakya ve Boğazlar üzerinde XIV. yüzyıl başından beri sahip olduğu hükümlerlik haklarında diretti. Müttefik filoları en son 6 ekim 1923'te İstanbul'u ve Çanakkale boğazını boşaltmak zorunda kaldı.

Ama Boğazlar meselesi bu durumuyla Lausanne konferansında tekrar söz konusu oldu. Trakya ve Boğazlar bölgesinin silâhtan arındırılması, her türlü ticaret faaliyetlerine açık tutulması ve bir milletlerarası komisyonca kontrolü şartıyla Türkiye'nin hâkimiyet hakları tanınarak askıya alındı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu konuda şöyle demektedir: "Bizim için Marmara denizinin ve İstanbul'un güvenliği esastır. Bunu Moskova antlaşmasında Ruslarla da tartışmıştık. İstanbul'un doğu yakasının savunulması mümkündür. Ama asıl şehrin bulunduğu batı yakasının kaderi, Trakya'nın kaderine bağlı idi. Çanakkale boğazının durumu da aynıydı. Öyleyse Marmara denizinde kuvvetli bir deniz gücü meydana getirerek saldırıya bu güçle karşı koymak hesaplanabilirdi."

Atatürk, yaşadığı sürece askıda kalan bu konu üzerinde durdu. Değişen dünya şartlarını göz önüne alarak temmuz 1936'da Montreux'de Milletler Cemiyeti önüne Türkiye'nin isteklerini getirdi. Türk ordularının, yurtlarının bir parçası olmalarından ötürü Boğazların savunulmasını üstlenmeleri dünya milletlerince kabul edildi.

Boğazların yönetimi konusunda kabul edilen yöntem o derecede geçerlidir ki ne Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler, ne de Japonya veya Amerika gibi Boğazlardan çok uzaklarda bulunan ülkeler, çevrede büyük bir II. Dün-

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Atatürk, Ürdün emiri Abdullah ile "Ertuğrul" yatında

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Atatürk, Balkan İttifakı başkanları ile

ya Savaşı geçtiği halde herhangi bir itirazda bulunmamışlar veya yöntem değişikliği istememişlerdir.

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde, iç ve dış politikada ilke edinilen "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin hâkim olabilmesi için bütün Yakın Doğu ve Balkan ülkelerinde, milletleri eski düşmanlıklarından uzaklaştıracak, kin ve öç alma duygularını küllendirecek milletlerarası temaların geliştiği görülmektedir. Lausanne'dan sonra onun elini ilk uzattığı ülke Yunanistan olmuştur. Venizelos'un Ankara'ya gelişi ve Türk - Yunan ilişkilerinin tarihte görülmemeyen bir dostluğa ve anlayışa ulaşması, bu büyük dehanın, barış anlayışının, insanlar için ruhunda yaşattığı diğergâmlığın bir sembolüdür. Irak kralı I. Faysal'ın, Ürdün kralı Emir Abdullah'ın, Afgan kralı Emanullah ve İran şahı Rıza Pevlevî'nin onu ziyaretleri, Türkiye'nin, silâh gücü dışında insancıl bir lider tarafından yönetilmesiyle kazanılmış üstünlüklerdi. İşte Atatürk'ün, çevresindeki milletlere gösterdiği bu yakınlık, Irak ve İran'la Sadabad pak-tının kuruluşuna yol açtı. Sovyetler Birliği ile olan dostça ilişkiler ise, birinci kalkınma planının uygulanmasında Sovyetlerin ekonomik desteğinin sağlanması imkânını getirdi. Mussolini yönetiminde olan İtalya'nın bir Akdeniz imparatorluğu kurma hayali ile canlanan emperyalist yayılma arzularına karşı ise Atatürk, Balkan milletlerini ortak bir savunma fikri etrafında toplayarak Balkan paktını kurma yolunu seçti. O, dış politikasında bölgesel barışçı antlaşmaların dünya barışı için bir basamak olacakları anlayışında idi.

1921'de Ankara antlaşmasıyla sancak statüsünde özel hakları saklı kalmak şartıyla Fransız işgalinde bırakılan eski İskenderun sancağı (Hatay) sorunu, 1937'de Fransa parlamentosunun Suriye'ye Hatay ile birlikte bağımsızlık tanıma kararı üzerine birdenbire Orta Doğu politikasının başlıca konusu oldu. Hatay'da yaşayanlar Suriye Cumhuriyetine katılmayı reddederlerken, hükümet de bu konuda gerekli tedbirleri almayı hızla yürüttü. Atatürk ve onun hükümeti, Ankara antlaşmasının metnine bağlı olarak Suriye'de gerçekleştirilecek olan bu statü değişikliğine göre, Hatay'ın kaderi üzerinde Türkiye Cumhuriyetinin söz hakkını değişmez bir tavırla Fransa'ya belirttiler. Suriyelileri bir oldu bittiye getirerek Hatay'ı da içine alan bir Suriye Cumhuriyeti kurma heveslerine karşı Atatürk, "yüzlerce yıllık Türk vatani yabancılar bırakılmaz" diyerek ağırlığını

koyunca, Fransa, Ankara antlaşmasını uygulamayı kabul etti. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, sadece bir halk oylamasına rıza gösterdi. Böylece 2 eylül 1937'de Hatay ikinci bir Türk cumhuriyeti olarak doğdu. Türk ordusu bu yeni cumhuriyetin güvenliğini sağlamak üzere Hatay topraklarına girdi. Bu cumhuriyet geçici bir politikanın eseri idi. Nitekim kısa bir süre sonra Hatay Millet Meclisi aldığı kararla 23 haziran 1939'da Türkiye Cumhuriyetine bir il olarak katıldı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, 1934'ten sonra da Atatürk'ün dört dönem (1923, 1927, 1931, 1936) birbiri ardına seçilerek devam eden cumhurbaşkanlığı döneminde, Türkiye'nin iç politikasındaki gelişmeler iki yönlü olmuştur. Bu gelişmelerden birincisi, inkılaplara karşı olan kesimlerin, Atatürk'e muhalif gruplar ile dış etkilerden güç alarak çıkardıkları isyanlar, ikincisi ise, Türkiye'de demokratik bir rejimin kuruluşunu engelleyen tutucu siyasî dalgalanmalardır.

Atatürk, 1920'den beri sürdürdüğü iktidarı döneminde iki temel ilkele taviz vermeden, bütün titizliğiyle durmuştu. Bu ilkelerden biri halk hâkimiyeti, ötekisi ise Türkiye'ye çağdaşlaşma yollarını açan radikal inkılapları idi. Halbuki Kurtuluş Savaşında kendisinin en yakın silâh veya fikir arkadaşları bile radikal değişme yanlısı olmamışlardır. Onun Türk toplumunu çağdaşlaştırma yolunda Doğu geleneklerinden bu derecede kopmasına karşı idiler. Bunların başında onunla İstanbul'da kafa kafaya vererek millî kurtuluşu planlayan Rauf Bey gelmekte idi. Nitekim Atatürk, Samsun'da Anadolu toprağına ayak basarken, öteki Bandırma'dan yola çıkmış, sonra Amasya'da buluşmuşlar, Amasya genelgesiyle millî kurtuluşun ilk memorandumunu yayınlamışlar, Erzurum ve Sivas kongrelerinde birbirlerini desteklemişlerdi. Sonra son Osmanlı Mebusan Meclisinde Rauf Bey davranışlarıyla ve Felâh-ı Vatan grupunu kurarak müstakil hareketleriyle Atatürk'ün çizgisinden ayrılmaya başladı. Hele Malta dönüşünde Ankara'da, mecliste Atatürk'e karşı olan milletvekillerinin tabii bir lideri haline geldi. Atatürk'ün tasvibiyle girdiği kabineden istifa ettikten sonra, meclis onu başbakan seçerken âdeta Atatürk'e meydan okuma temayülüne kapıldı. Atatürk onun başbakanlığını da büyük bir olgunlukla karşıladı. Fakat Lausanne görüşmelerinde İsmet Paşa'nın doğrudan doğruya Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda çalışması, Rauf Bey'in muhalefetine kesinlikle ortaya çıkmasına yol açtı.

Yine başlangıçta XV. Kolordu komutanı olmadan ve olduktan sonra Atatürk hizmetinde olan Kâzım Karabekir Paşa, Kurtuluş Savaşının temellerini atanlardan biridir. Onun, Atatürk'ün tevkif edilme emrine nasıl karşı çıktığı, askerlikten tart edildikten sonra ona bağlı kalan Türk komutanı olduğu ve bu bağlılıkla Atatürk'ün Erzurum ve Sivas kongrelerinde liderliğe yükselişini sağladığı inkâr edilemez.

Onun Ermenilere karşı kazandığı doğu zaferi de Türklerin hafızalarından silinmez. Atatürk, onu Kurtuluş Savaşı boyunca Doğu Anadolu'da sükûn ve asayiş sağlayan bir askerî genel vali olarak değerlendirdi. Hatta İzmir İktisat Kongresi başkanlığına getirerek yeni Türkiye'nin kuruluşunda pay sahibi etmek istedi. Ne var ki Karabekir Paşa, Atatürk'ün radikal inkılaplarını benimseyecek bir yarıdağılıta değildi. Eski geleneklere çok bağlı oluşu bu arkadaşlığın kopmasına yol açtı.

Refet Paşa (Belen), Nureddin Paşa, Ali İhsan Paşa (Sabis) ve ötekilerin Atatürk'e olan kırgınlıklarında, rütbece kendilerinden küçük olan İsmet Paşa'ya verilen değerden doğan gelişmeleri hatırlamak gerekir. Daha ilk Büyük Millet Meclisi hükümetinin teşkili sırasında İsmet Paşa'nın Genel Kurmay başkanlığına getirilişi ile başlayan bu anlaşmazlık, onun daima gözde tutulmasıyla gelişti. İsmet Paşa'nın batı cephesi komutanlığı, Ali İhsan Paşa'nın inkılâp kadrolarından silinerek muhalefete geçmesine, Çerkez Ethem'i ihanete kadar götüren tepkilerine, dışişleri bakanlığı, Bekir Sami ve Rauf beyler ile Refet Paşa'nın muhalefete katılmalarına yol açtı. Halbuki Atatürk, İsmet Paşa'da kendi fikirlerini, yeni Türk toplumunu meydana getirmedeki hamlelerini, belki de kendinden daha da radikal uygulayacak bir karakter bulmuştur. Onun Türk ordusunu yeniden kurmadaki azmi ve Atatürk'ün adeta Çerkez Ethem'e taviz verircesine Eskişehir'e kadar gitmesine karşılık İsmet Paşa'nın sarsılmaz kararlılığı, bu inancın doğmasında rol oynamıştır. Atatürk, kongreler safhasından sonra Ankara'da yeni Türkiye'yi kurarken İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'ta en büyük desteğini bulmuştur.

Atatürk'ün büyük zaferin ardından askerî otoritesinin yanında sivil iktidarını sağlamak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini siyasî bir partiye, Cumhuriyet Halk Partisine dönüştürürken kişisel muhalifleri, eski silâh ve fikir arkadaşları, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (b. bk.)'nı kurdular. Partinin Türkiye'nin iç politikasında varlığı olumsuz oldu. Cumhuriyet de dahil olmak üzere çağdaşlaşma yolunda atılan adımlara gelenek, görenek ve çağdışı kalmış fikirlerle karşı çıkanlar, bu partide kadrolaştilar. Türkiye'nin yeni atımlara kalkışmasına engel olmaya çalıştilar. Liderler ise eski arkadaşları Atatürk'ü yıkmayı hedef almışlardı. Fethi Bey kabinesinin liberal davranışı sonunda başgösteren ve tutucu, şeriatçı, aynı zamanda da dıştan desteklenen doğu isyanı üzerine Fethi Bey'in çekilmesiyle İsmet Paşa'nın ikinci defa kurduğu hükümeti, çıkardığı Takrir-i sükûn kanunuyla (4 mart 1925) basını kanun çerçevesinde disiplin altına aldığı gibi, inkılaplara karşı olan Terakkiperver Fırkasının da kapatılmasıyla Türkiye'ye disiplini, demokratik bir düzen getirmiş oldu. Batıda ise, eski İttihad ve Terakki Partisini yeniden canlandırarak iktidara getirmek isteyen bir grup aydın, bu atımda en büyük engel olarak gördükleri Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın varlığını ortadan kaldıracak bir plan hazırlamaya kalkıştı. Ancak bu plan, suikastin gerçekleştirilmesinden önce, Atatürk'ü teknesiyle Sakız adasına kaçırarak olan motorcunun, olayı 15 haziran 1926'da İzmir valisine ihbarı üzerine ortaya çıktı. Bu teşebbüs başarıya ulaşmadığı gibi, müteşebbisleri de İzmir ve Yozgat istiklâl mahkemelerinde yargılanarak idam cezasına çarptırıldılar.

Böylece çağdaşlaşmayı engelleme çabasında olanlar ve Atatürk'ü hedef alanlar, siyasî faaliyetten uzaklaştırılmış oldular. Ama Atatürk, daha Erzurum kongresinden itibaren millî hâkimiyet, millet hâkimiyeti ve demokratik rejim öncüsü olarak ün yapmış, o, saltanata, hilâfete hep bu ilkeliler ile karşı çıkmıştı. Onun için Halk Partisinin tek başına iktidarda bulunması yeterli değildi. Halk Partisini denetleyecek karşı bir partinin kurulması gereğini takdir ediyordu. Cumhuriyet rejimi, fikirlerin çatışması, görüşlerin tartışılması ile sağlıklı yerleşir ve gelişirdi. Bu anlayışla eski arkadaşlarından ve başbakanlardan Fethi Bey (Ok-

yar)'i gönderildiği Londra elçiliğinden çağırdı. Yalova'da onunla yaptığı görüşmelerde cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık temel ilkelerinden ayrılmamak şartlarıyla Halk Partisi iktidarına muhalif bir parti kurulması yolunda anlaştı.

Fethi Bey böylece 12 ağustos 1930'da Cumhuriyetçi Serbest Fırkayı kurdu. Demokrasi yolundaki bu deney de ömürlü olmadı. Serbest Fırka kadrolarını eski İttihad ve Terakki kalıntılarıyla Terakkiperver Parti yanlıları doldurdular. Parti, adına rağmen, süratle cumhuriyetçilikten uzaklaştı, tutucuların toplandıkları bir merkez haline geldi. Ekonomi anlayışında da halkçılık görüşünün karşısında liberal bir tavır aldı. Fethi Bey'in İzmir gezisi Atatürk'e ve cumhuriyet ilkelerine karşı olanların tezahüratıyla kapandı. Bu durumda partisine hâkim olamayacağını, Atatürk'ün de desteğini kaybettiğini gören Fethi Bey, 17 kasım 1930'da kurduğu partiyi dağıttı.

Demokrasi yolunda uğranılan başarısızlıklar sonunda Atatürk'e karşı olanlar onu diktatörlükle suçladılar. Halbuki Gazi Paşa iki konuda arkadaşlarıyla anlaşamamıştı. Bunlardan biri halkını, milletini çağdaşlaştırmada bütün engelleri aşmak, öteki de ülkenin bağımsızlığından hiçbir fedakârlıkta bulunmamaktır. Bunun için de devletin ve kurduğu partinin başında kalmak mecburiyetinde idi. Muhafızları onun bu iki başkanlığı işgal etmesiyle tarafsız olmadığı iddiasında idiler ve onu bu tutumundan dolayı diktatör olarak nitelendiriyorlardı. Halbuki Atatürk, partilerce sağlayamadığı iktidar denetimini bu gelişme sonunda kendi üstlenmişti. Dış ülkelere hiçbir gezi yapmadığı halde, yurt içinde köylere kadar uzanan gezilerinde halkla konuşarak, halkın izlenen kalkınma, yenilenme çabalarına olan tutumlarını yakından görek değerlendirmeyi ilke edinmişti.

Cumhuriyete ve inkılaplara karşı kışkırtmalar ve ayaklanmalar, çıkarları engellenen veya tehlikeye düşenlerin dini bir silâh olarak kullanmaları, halk topluluklarını kolayca etkileyerek harekete geçirmeleriyle kendini gösterdi.

Ankara'da doğulusu ve batılısıyla bütün halkı çağdaşlaştırma atılımları içinde bulunan hükümet, doğuda iki engelle karşılaşmıştı. Bunlardan biri yerli mukavemet idi. Yüzyıllardan beri Osmanlı İmparatorluğu, bu yörede kökleri ilk çağlara kadar uzanan toprağa bağlı bir feodalitenin devamına imkân vermişti. Bölgede idarî bir islahat yapma çabası ilk kez Sultan Abdülaziz zamanında ele alınmıştı. Çabası Mamuretül'-aziz (Elazığ) vilâyetinin kuruluşu sırasında yerli bey, ağa ve şeyhlerin mukavemetiyle karşılaşıldı. II. Abdülhamid ise bölgede Ermenileri kontrol altında tutabilmek için bu bey ve ağalara karşı yumuşak bir politika izlemiş, onların otoritelerini daha da artıracak rütbeler, nişanlar dağıtarak, aşiret alayları meydana getirmekle bir çeşit denge sağlamıştı.

Doğu halkı Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kongreler safhasından itibaren destek olmuş ve Kurtuluş Savaşında bütün varlığıyla Rum veya Ermenilere karşı vatani savunmada bütün gücünü harcamıştı. Yeni hükümeti onun da medeniyetin nimetlerinden eşit olarak istifade etmek hakkı olduğunda birleşmekte idi. Ancak birleşemeyenler dinî ve idarî otorite peşinde olan ağa ve şeyhlerdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi onların yüzyıllardan beri sahip oldukları ağalık, beylik, şeyhlik unvanlarını kaldırmış, halkı eşit ve hür duruma getirmişti. Gerçi bir kısım halk yığınları henüz bu şura ulaşmamış bulunuyordu. Ama er

geç Cumhuriyet, okullarıyla, açtığı yollar ve kurduğu demir yollarıyla bu halkı uyandıracak, bu dinî ve idarî otorite peşinde olanların bölgesel saltanatları yıkılacaktı.

Öteki engelle gelince, bu, dış kökenli olup Mondros müteakkenamesinden itibaren Mezopotamya'yı sömürgeleştirme projesinin uçlarından biri idi. Osmanlı Âyan Meclisi üyelerinden Seyid Abdülkadir, Osmanlı İmparatorluğunun krize girdiği bu dönemde doğuda Kürtlere bir devlet ve bağımsızlık kazandırmak için Kürt Teali Cemiyetini meydana getirmişti. Bu cemiyet kuruluşundan itibaren İngiliz Muhipleriyle iş birliği ederek İngiltere'nin politik çıkarlarına destek olmuştı. İngiltere de Paris barış konferansında kendisi için her zaman müdahaleye imkân bırakacak güneydoğu illerine muhtariyet tanıma hakkının verilmesini öngören maddeyi Sèvres antlaşmasına aldırılmıştı. Ama doğu halkı, Anadolu'nun öteki yörelerinde olduğu gibi bu kışkırtmalara aldanmadı. Kürt Teali Cemiyetinin Türk kurtuluş mücadelesindeki olumsuz bir etkinliği görülmedi. Sadece Koçgiri isyanını başlatabildi.

Lausanne'dan sonra Musul sorunu politika alanına girince İngiltere önce Hakkâri ilinde yaşayan Süryanîleri ayaklandırdı. Bu isyanın süratle bastırılması üzerine sonradan adını Kürt İstiklâl Cemiyeti olarak değiştiren Kürt Teali Cemiyeti mensubu Şeyh Said, Emirü'l-mücahidîn ve'n-Nakşibendî unvanıyla İngiltere'nin parası, silâhları, hatta askerî üniformalarıyla bir isyan hazırladı. İsyanın halka aksettirilişi, İslâmiyeti Kemalcilerin elinden kurtarmaktı. Gerçekte yatan ise, Musul petrol yataklarını İngiltere'ye kazandırmaktı. Ayıklanma 11 şubat 1925'te Ergani ilçesinin Eğil bucağına bağlı Pınar köyünde başladı. Elazığ ve oradan da Diyarbakır iline sıçradı. Hazıranı kadar süren ayaklanma geniş halk kitlelerinin buna katılmamasıyla süratle bastırıldı. 29 haziran'da Diyarbakır istiklâl mahkemesi Şeyh Said ile 46 arkadaşını idama mahkûm etmekle bu dıştan beslenen isyanı söndürmüş oldu.

Doğu ayaklanması, ayaklananlara ve onları kışkırtan Ermenilere bir yarar sağlamadı. Ama İngiltere hedefine ulaştı. Türkiye Cumhuriyeti Musul vilâyeti üzerindeki hukuksal bir dereceye kadar vazgeçmek zorunda kaldı.

Şeyh Said'in başarısızlığı üzerine bu kez İngiliz ve Fransız komiserler yeni tertiplere girdiler. Lübnan'da yerleşen Ermeni Taşnaksütyun komitesi, Ermeni ve Kürtlerin aynı ırktan kardeş oldukları tezinden hareketle Doğu Anadolu'da bazı Kürt ileri gelenlerini kışkırttı.

Türkiye'de bu defa vurucu kuvvet olarak Kürt gençlerini kullanmak şartıyla bir ihtilâl çıkarmak ve Milletler Cemiyetinin müdahalesini sağlamak yoluyla bir devlet kurmak projesi ele alındı. Kürtçede bağımsızlık kelimesi bulunmadığından, Ermenicede 'yurt' demek olan 'Haybun' kelimesiyle ses uyumunda olan, 'benlik' anlamındaki 'Hoybun' sözü bu hareketin sembolü oldu. Taşnak - Hoybun iş birliği, Seyid Rıza ile Ali İhsan'ın Ağrı yöresinde bir ayaklanmayı tezgâhlamış, fakat yine bu hayalperestlerin bir yığın doğulu gencin kanları pahasına giriştikleri bu çaba da iflâs etmiştir.

Devlet nüfuzunu, hükümet müesseselerini hâkim kılmak, doğuyu kalkındırmak, medeniyet getirmek için ağa, şeyh, dede ve babaların en son sığındıkları bölge 1936'da ele alındı. General Abdullah Alpdoğan'ın yürüttüğü hareket sonunda XV. yüzyıldan beri süregelen feodalite sona erdirilmiş oldu.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal Atatürk'ün bütün gücüyle yaratmaya çalıştığı çağdaş Türkiye teşebbüsüne karşı çıkanlar, daima dinden güç almaya çalışmışlar ve onu alet etmişlerdir. Daha kurtuluş hareketinin başlangıcından itibaren bir kısım halkı kışkırtmada din, en sağlam bir dayanak olmuştur. Bütün ayaklanmalarda millî kurtuluş yanlısı olanlar dinsizlik ve Bolşeviklikle itham edildiler. Bunun en son örneği 23 aralık 1930'da Menemen'de görüldü. Kendini Mehdi sanan Derviş Mehmed, Orta Çağdan kalma teber, balta ve nacaklarla çağdışı bir gösteri içinde Kubilay (bk. KUBİLAY, Mustafa Fehmi)'ı ve yanındaki bekçileri şehit etti. Bu olay, Cumhuriyete yapılan son saldırı oldu.

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı dönemi, kalkınma yolunda huzur ve sükûn içinde geçti. İkinci İsmet İnönü kabinesi 3 mart 1925'ten 20 eylül 1937'ye kadar ülkede inkılapların yerleştirilmesi, ülkenin onarılması ve kalkındırılması yolunda 12 yıl sürekli olarak çalıştı. Ekonomik alanda devletçilik ve milliyetçilik ilkeleri bu kalkınmada öncülük ettiler. Mekanik gelişmenin ilk işareti demir yolları politikasında görüldü. Bir yandan ülkeyi doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine bağlamak üzere demir yolları şebekesi yeni hatlarla genişletilirken, bir yandan da Alman ve Fransız şirketlerinin sahip oldukları Haydarpaşa - Bağdad, Rumeli, İzmir - Balıkesir, Bandırma, İzmir - Afyon şebekeleri millileştirilmiştir. Millileştirme, hemen hemen bütün yabancı sermayeli kuruluşları, İstanbul liman, tramvay, hava gazı, elektrik; İzmir liman, elektrik, gaz; Zonguldak maden kömürü havzası vb. şirketleri de içine almıştır. İnönü hükümetinin devletçiliği her alana, söz gelimi devlet

üretme çiftlikleriyle tarım alanına, bira fabrikalarıyla içki sanayiine kadar yayması birtakım sızlanmalara yol açtı. Bu yakınmalar başbakanla cumhurbaşkanı arasında bir soğukluğun doğmasına sebep oldu. İnönü başbakanlık yetkilerine müdahaleden hoşlanmamakta idi. Özellikle Montreux görüşmeleri sırasında Atatürk ile başbakanı arasında bu yetki ve görüş ayrılıkları daha da artınca İsmet İnönü önce izin aldı ve sonra da başbakanlıktan istifa etti. Bunun üzerine Celal Bayar yeni hükümeti kurdu. Atatürk'ün ölümü bu döneme rastlamaktadır.

İsmet İnönü cumhurbaşkanı: Büyük Millet Meclisi 11 kasım'da bir muhalefete karşı oy birliğiyle İsmet İnönü'yü cumhurbaşkanı seçti. Bu seçimde Mareşal Fevzi Çakmak'ın büyük etkisi olduğu söylenir. İnönü, Atatürk döneminde darılan, Kurtuluş Savaşının eski silâh ve politika arkadaşlarını tekrar bir araya getirmekle vefakâr olduğunu göstermiştir. Söz gelimi Kâzım Karabekir Paşa tekrar politika-ya dönmüş, hatta Büyük Millet Meclisi başkanı olmuştur. Adnan Adıvar ve eşi Halide Edip Adıvar, Türkiye politikası ve kültür hayatı içinde yerlerini yeniden almışlardır.

İsmet İnönü'nün ilk kabinesini Celâl Bayar kurdu. Fakat kısa bir süre sonra yerini 25 ocak 1939'da Refik Saydam'a bıraktı. Öte taraftan Atatürk döneminde parlayan Kurtuluş Savaşının ikinci derecedeki komutanları ve politikacıları (Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Recep Peker v.b.), İsmet İnönü'ye karşı bir gizli muhalefet yaratma çabasında idiler. Bu muhalefette onu Atatürk ilkelerine ters düşmekle suçluyorlardı. Söz konusu da devlet başkanlığı sembollerinden olan para üzerinde ve resmî dairelerde Atatürk resimlerinin yerine onun resimlerinin konulması, Cumhuriyet Halk Partisinin Atatürk'e verilen ebedî şef unvanının yanında ona millî şef unvanının tevcihi başlıca eleştiri konularını teşkil ediyordu. Ayrıca, Atatürk'ün muhaliflerine siyasî kadrolarda tekrar yer vermesi de eleştirilmekte idi.

İnönü, bu eleştirileri para ve resmî dairelerde Atatürk resimlerinin tekrar en uygun yerlere asılması veya basılması emriyle önledi. Böylece Türkiye Cumhuriyetinde yeni bir geleneğin kurulmasına da öncülük etti. O günlerden bugüne Türk banknotları üzerinde ve resmî dairelerde saygı yerinde sadece ilk cumhurbaşkanının resimleri görülmektedir. İnönü'ye yapılan muhalefet arasında heykellerinin dikilmesi, özellikle Malatya ve İstanbul İnönü gezisi heykelleri ayrı bir konu teşkil etmiştir. Malatya heykeli daha sonra İnönü'nün ateşli muhalifleri Demokrat Partililerin iktidarına rağmen, Malatya halkının vefa duyguları ile yerinden oynatılamamışsa da, İstanbul'da, Taksim'de, İnönü gezisi adıyla düzenlenen eski Taksim kışlası alanındaki heykeli bir türlü yerine konamamıştır.

İsmet İnönü, cumhurbaşkanlığının ilk döneminde karşılaştığı bu eleştirilere 1939 yılı başlarken İstanbul Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada tekrar çok partili hayata dönme tasarılarını açıklamakla cevap vermişti. Ne var ki, o yılın eylül ayında dünya birincisinden de çok daha acımasız ve kanlı bir ikinci dünya savaşına sürüklenmiş ve Türkiye dört bir yandan bu savaş ateşiyle sarılmıştı. Eski ittifakların bir bir çöktüğü bu savaş döneminde Türkiye, İnönü gibi bir liderin yönetiminde olmakla gerçekten bahtiyar olmuştur. Gerçi muhalifleri, onu, bu milleti savaş gelenekleri dışında tutmakla itham etmişlerdir. Ama o, ta Yemen'de başlayan, kan ve ateş içinde geçen yıllar-

dan edindiği deneylerle ve Atatürk'le barış ve savaş kavramlarında tam bir uyum içinde olduğundan bütün gücüyle Türkiye'yi savaş dışında bırakacak bir politika izledi. Savaş başlarken saldırgan Mussolini İtalyasına karşı Akdeniz'de Fransa ve İngiltere ile ayrı bir ittifak yapmıştı. Öte yandan Türkiye Balkan paktı ile de bir savunma anlaşmasına katılmış bulunuyordu. Ne var ki, Romanya'nın Mihver devletlerine katılmasıyla ve Yugoslavya'nın Almanya'dan çekinmesiyle bu pakt çöktü. İtalya'nın Arnavutluk'un işgalinden sonra Yunanistan'a saldırısı ise Türkiye'yi savaşın eşiğine getirdi ise de, İnönü batılı müttefiklerinden beklediği askerî yardımın gelmemesi sebebiyle Yunanistan'a sadece yiyecek yardımı yapmakla yetindi. Askerî yardım konusu, İnönü için savaşa katılmamakta daima bir mazeret unsuru olmuştur. II. Dünya Savaşı liderlerinin, gerek W. Churchill'in gerek Roosevelt'in Adana ve Kahire'de Türkiye'nin savaşa girmesi isteklerini hep bu mazeretle, Türk ordusunun mekanize edilmeyişi gerekçesiyle reddetmiştir. Gerçekten de Churchill, Türkiye'nin müttefiklerine karşı tutumunu eleştirirken, Türk ordusunun sağlıklı ve moral bakımından yüksek bir potansiyeli olduğunu, ancak I. Dünya Savaşının gereçleriyle donatılmış bulunduğunu, konvansiyonel silâhlarla ve yüksek makine gücüyle yürütülen bu savaşta bir başarı sağlayamayacağını ve bu tutumuyla da Doğu Akdeniz'de görevini yaptığını itiraf ederken İnönü'yü doğrulamıştı. İnönü, öte taraftan Sovyetler Birliği'nin aldığı yeni tavrı da değerlendirmek mecburiyetinde idi. 9 temmuz 1942'de Refik Saydam'ın ölümü üzerine başbakanlığa getirilen Şükrü Saracoğlu'nun dışişleri bakanı olarak Sovyetler Birliğine yaptığı gezide 17 aralık 1925 antlaşmasını yenilemek çabaları sonuçsuz kalmış ve Sovyet istekleriyle ters düşen Türk hükümeti, savaş sonuna kadar ve hele Sovyetler Birliği'nin savaştan galip çıkmasıyla daha da artan bir tehlike ile karşılaşmıştı. İnönü, muhtemel bir Alman saldırısından çok, bu Sovyet tehlikesinin etkisi altında kalmıştır. Bunu da II. Dünya Savaşı sona ererken battıya nasıl yöneldiğinden anlıyoruz.

II. Dünya Savaşının memleket içindeki etkileri ise, hiç de iç açıcı olmamıştır. Türkiye büyük savaşın yarattığı ekonomik dar boğaza henüz gelişmeden girmişti. Muhtemel bir savaş karşı insan gücüyle dayanabilmek için çok sayıda üretici köylüylü silâh altına almasıyla doğan üretim azalması, Türk sanayiinin yetersizliği ve Türk bürokrasisinin beceriksizliği, İnönü'nün şahsında onun hükümetine karşı kızgınlığa ve dargınlığa varan bir kamu oyunun doğmasına yol açtı.

İnönü, Turan hayaliyle Türkiye'yi Mihver devletleri safında Sovyetler Birliğine ve onun müttefikleri olan İngiltere ve Amerika'ya karşı savaşa götürecek teşebbüsleri de bu arada önledi. Ne var ki bu düşüncede olan aydınlar katında İsmet İnönü ile birlikte Saracoğlu hükümeti, Türk milletinin böyle bir fırsatı kaçırdığı inancıyla itham edildi ve bu itham çok partili dönemde İnönü'yü yıpratmak için bir malzeme teşkil etti.

Memleketteki ekmek sıkıntısına, kefenlik bez darlığına kadar varan bu kriz arasında köy enstitüleri teşebbüsü de yanlış yargılara yol açtı. Köy enstitüleri olumsuz eleştirilerle yıprandı ve Şemseddin Günaltay hükümeti bu enstitüleri tasfiyeye karar verdi.

II. Dünya Savaşının son aylarında Türkiye'nin müttefikleri, özellikle İngiltere, Türkiye'nin artık zaferleri be-

lirli hale gelen Batı safında yer almasını ve Almanya ile 1941 antlaşmasına göre yürütülen ilişkileri kesmesini ısrarla istemeye başladı. Türkiye 2 ağustos 1944'te Almanya ile siyasi münasebetlerini kesti. 23 şubat 1945'te ise Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etti ise de, hiçbir cepheye Türk birliği gönderilmedi. Savaş ilânı sadece Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı gittikçe aldığı sert tavrı önlemek için öngörülmüştür. 1945 martında Sovyetler Birliği 7 kasım 1945'e kadar uzatılmış olan 1925 Türk-Sovyet antlaşmasını Molotov'un Türk elçisi Selim Sarper'e sözlü bildirisiyle feshetti. Bu, Türkiye politikasında büyük sonuçlar getiren bir aşamadır. Türkiye bu suretle kendi bölgesinde bundan sonra Atatürk'ün 1920'lerde başlattığı dış politika ilkesinden uzaklaşacak, Mihver devletlerinin yerini alan II. Dünya Savaşı galibi Sovyetler Birliği'nin baskısına karşı Batı blokunun yanında yer almak mecburiyetinde kalacaktır. Molotov, fesih sebebi olarak, antlaşmanın günün şartlarına ve savaşın getirdiği değişikliklere uymadığını, esaslı tedbirler gerektiğini söylemişti. Daha sonra ise Sarper'e "Sovyet dostluğunu kazanmak, ona layık olmakla mümkündür. Ancak, bunun için ilk önce, 1918'de savaştan çok zayıf çıktığımız sırada bizden aldığınız doğu vilâyetlerini geri vermeniz, Boğazlarda da bize üstlenme imkânı sağlamanız lâzımdır" demişti. Sarper'le Rus elçisi Vinogradov arasındaki görüşmelerde Rus istekleri, Alman ordusunda Sovyetlerle savaşan ve Türkiye'ye iltica eden Türk asıllı Sovyet vatandaşlarının iadesi, Alman büyükelçisi Von Papen ile eşine suikast tertibi suçundan mahkûm iki Rusun salıverilmesi isteklerine kadar genişledi.

Bu tarihlerde Türkiye, batılı politika çevrelerinde Moskova konferansı kararlarına rağmen savaşa girmediği için itham edilmekte ve yalnız bırakılmış bulunmakta idi. Özellikle İngiltere'nin, savaşa katılmamasının bir sonucu gibi değerlendirdiği bu duruma Türkiye: "Ne iyi etmiş ki, savaşa girmemişiz. Şayet böyle bir hata işleseydik, Almanlar hem şehirlerimizi yakıp yıkacaklar, hem memleketimizi işgal edecekler, işgali kaldırmak görevi de öteki Balkan memleketlerinde olduğu gibi Kızıl Ordu'ya verilecekti. Türkiye de Romanya ve Bulgaristan gibi bir Sovyet uydusu haline konacaktı" cevabını vermekte idi.

II. Dünya Savaşının galipleri dört büyük devlet, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Çin dünyaya düzen vermek üzere Washington civarında Dumbarton Oaks köşkünde ilk hazırlıklara giriştiler. Daha sonra Türkiye de San Francisco konferansına çağrıldı. Dışişleri bakanı Hasan Saka, Washington büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ve Feridun Cemal Erkin'den oluşan Türk heyetinin konferansa katılımı ile II. Dünya Savaşından sonra Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak olan ve merkez olarak da New York şehri seçilmiş bulunan Birleşmiş Milletler Teşkilâtına girmiş oldu.

II. Dünya Savaşının sonunda İnönü'nün, cumhurbaşkanlığının ilk onuncu ayında İstanbul Üniversitesinde söz ettiği çok partili demokratik rejime geçme kararı aldığı görülür. Daha sonra muhalifleri, onun bu karara varmada dıştan etkilendiği propagandasını yayacaklardır. Ama Birleşmiş Milletlere katılabilmek için demokratik yöntem hiç de şart değildir. Başta Sovyetler Birliği ve Çin olmak üzere Suriye'ye kadar nice totaliter devlet bu dünya ulusları kuruluşunda rahatlıkla temsil olunmaktadırlar. San Francisco

konferansında Türk temsilcilerinden biri olan Feridun Cermal Erkin de hâtıralarında (*Dışişlerinde 34 yıl*. Ankara 1980) bu konuda herhangi bir işaretle bulunmamaktadır.

Şu halde, İnönü'nün, Atatürk'ün de arzu ettiği biçimde ve onun izinde Türkiye'de en çağdaş bir rejimi kurma girişiminde samimî olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim bu rejimin getirdiği türlü kahır ve çilelere rağmen İnönü, demokratik rejimi yerleştirmek için bütün gücünü harcamıştır.

Ancak, kurulduğu günden, yani ikinci Büyük Millet Meclisi'nden, 20 küsur yıldan beri iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisine karşı halkta bir dolgunluk ve bıkkınlık vardı. Cumhuriyet Halk Partisi bu iktidarı döneminde, özellikle şehir ve kasabalarda bir eşraf partisi haline gelmişti. Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin uyguladıkları devletçilik politikası ise başarılı olamamış, kamu iktisadî kuruluşları (KİT) ve köy enstitüleri, ekonomik ve sosyal sarıntılara yol açmıştı. Bu iç huzursuzluklara özellikle II. Dünya Savaşı'nın maddî sıkıntıları da eklenince Türkiye kamu oyunda partiye karşı gizli bir muhalefet yaşamakta idi. Nitekim Adana'da mevcut muhalefet odaklarına dayanarak Abdülkadir Kemali'nin kurduğu Ahali Cumhuriyet Partisi 1930'da hükümetçe kapatılmış, Kâzım Bey'in Edirne'de kurduğu Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisinin ise sosyalizan tutumu ile faaliyetine müsaade edilmemiştir. Daha sonra İnönü, milletvekili Ali Rana Tarhan başkanlığında, meclis içinde Cumhuriyet Halk Partisine mensup olmakla beraber gerek partinin tutumunu gerek hükümeti kontrol etmek ve eleştirmek üzere bir serbest grup teşkil ettirmişti.

İnönü'nün Türkiye'de üçüncü defa çok partili döneme geçiş kararı üzerine Nuri Demirağ ve arkadaşları ilk teşebbüsü yapmışlar ve İstanbul valiliğinden aldıkları olumlu cevap üzerine de 18 temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisini kurarak Cumhuriyet Halk Partisine karşı yeniden bir muhalefet meydana getirmişlerdi.

Öte yandan hükümet demokratik ortamın yaratılması için yönetimde geniş ayarlamalar yapmakta idi. Söz gelimi valilik ile Cumhuriyet Halk Partisi il başkanlıklarının ayrılması, belediye başkanlarının serbest bırakılması, memurların halk evleri kanalıyla Cumhuriyet Halk Partisi hizmetine koşulmalarının kaldırılması gibi tedbirler bu arada sayılabilir.

İnönü ise, 1946 Türkiye Büyük Millet Meclisini açış nutkunda çok partili rejimin, demokrasinin zarurî bir şartı olduğunu açıkça belirtmişti. Bu gelişme İzmir milletvekili Celâl Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, Kars milletvekili Fuad Köprülü, İçel milletvekili Refik Koralan'ın Cumhuriyet Halk Partisi grubunda parti tüzüğünde ve kimi yasalarda değişiklik yapılması yolunda verdikleri dörtlü önerge, usulü dairesinde görülmediğinden reddedilince bu dört kişi Cumhuriyet Halk Partisinden istifa ettiler, ayrıca parti grubu da onları Cumhuriyet Halk Partisinden ihraç etti.

Bu dört milletvekilinin kurdukları Demokrat Parti, geniş ve uyumsuz muhalefet kitlesini temsil etmekte gecikmemiş ve bu durumu kendi bünyesinde birtakım özelliklerle birlikte hastalıklar kazanmasına yol açmıştır.

Demokrat Partinin kuruluşu, memleket için bir çağ değişimi kadar önemlidir. Demokrasi yolundaki yüz yıllık gayretlerin olduğu ve Türk milletinin olgunluğunu bütün dünyaya ispatlayan bir olaydır. Parti, Atatürk'ün eseri olan 1924 Anayasasına bağlıdır ve bütün gücünü bu Anayasa'dan almaktadır.

Demokrat Parti ilk muhalefetini üç noktada toplamıştı :

1. Vatandaş hak ve hürriyetini zedeleyen, aynı zamanda Anayasa'nın metnine ve ruhuna uymayan kanun ve kararların kaldırılması,

2. Vatandaşın oy hakkının korunması, millî hâkimiyet ilkesini güven altında bulundurmak için seçim kanununda değişiklik yapılması,

3. Devlet başkanlığı ile parti başkanlığının bir kişide birleşmesinin kaldırılması.

Demokrat Parti, kuruluşundan kısa bir süre sonra yapılan 21 temmuz 1946 seçimlerine katıldı. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi bu seçimi büyük çoğunlukla kazandı. Muhalefet ve onu tutan basın, seçimlerde hile olduğu yolunda büyük iddialarda bulundular. Parti, ikinci kongresinde "Husumet andı" ilân ederek iktidara karşı ilk defa Türkiye'de "ihtilâl hakkını" kullanacağını kamu oyuna duyurmuştur.

Recep Peker'den sonra iş başına gelen Hasan Saka ve Şemseddin Günaltay hükümetleriyle de şiddetli bir muhalefet sürdürülürken, parti kendi içinde birtakım çözümlere uğradı. Parti içinde doğan Müstakil Demokratlar grubu, Afyon'da kurulan Demokratlar Partisi ile birlikte yeniden teşkil edilen Millet Partisi'ne katılmışlardır. Böylece Türkiye'de sayıları bir hayli yükselen muhalefet partilerinden ileride fikrî yapısı ile ayrı bir özellikte olan üçüncü parti meydana çıkmış bulunmaktadır.

21 temmuz seçimlerini muhalefetin sürekli bir biçimde eleştirmeleri ve bunun basında taraftar bulması sonunda Cumhuriyet Halk Partisi seçim kanununda değişiklik yapmayı kabul etti.

Günaltay hükümetinin bir bilim heyetine hazırlattığı tasarı esas olmak üzere 16 şubat 1950'de yeni seçim kanunu yürürlüğe girdi ve bu kanunun 14 mayıs 1950'de uygulanması sonucunda Türkiye'de ilk defa seçimler sonunda iktidar değişmiş, mecliste 410 sandalyeye sahip olan Demokrat Parti çoğunluğu, Celâl Bayar'ı Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak seçerken, parti başkanı Adnan Menderes'i de hükümet başkanlığına getirmiştir. Türkiye'de böylece çok partili rejim başlamıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TURİZM BANKASI: bk. TURİZM BANKASI.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ZİRAAT BANKASI: bk. ZİRAAT BANKASI, Türkiye.

TÜRKİYE ÇİMENTO SANAYİİ: bk. ÇİMENTO SANAYİİ, Türkiye.